

І. В. Казанжи

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН У ЗВО

І. В. Казанжи

**ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА
ВИКЛАДАННЯ ФАХОВИХ
ДИСЦИПЛІН У ЗВО**

Навчально-методичний посібник

**Миколаїв
2018**

ББК _____

УДК _____

*Рекомендовано вченою радою Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського
(Протокол № ___ від _____ р.)*

Рецензенти:

Литвиненко С. А. – доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету

Міленіна Г. – доктор філософії в галузі освіти, доцент кафедри теорії та методики дошкільної та початкової освіти МОППО

Теорія та методика викладання фахових дисциплін у ЗВО: навчально-методичний посібник / укладач І. В. Казанжи – Миколаїв : СПД Румянцева, 2018. – 89 с.

ББК _____
УДК _____

Запропонований навчально-методичний посібник відповідає робочій програмі, включає важливі питання з організації та викладання педагогічних дисциплін на факультетах, що готують майбутніх фахівців для Нової української школи.

У посібнику висунуто такі вимоги до сучасного рівня загальнонаукової та професійної компетентності майбутніх фахівців, як озброєння системою фундаментальних, методологічних, спеціальних знань; здатність до ціннісно-сислового самовизначення у сучасному соціокультурному, інформаційному та професійному просторі; здатність на основі системного підходу проектувати пізнавальні інформаційні моделі, проблемні ситуації.

© Казанжи І. В., 2018

© СПД Румянцева, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
МЕТА ТА ЗАВДАННЯ КУРСУ	5
ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС	6
Лекція №1 Дидактичні основи педагогічного процесу.....	6
Лекція №2 Структура вищої освіти, рівні підготовки спеціалістів, система вищих навчальних закладів.....	11
Лекція №3 Навчальний графік, робочі програми і тематичні плани	15
Лекція №4 Роль кафедри в управлінні навчальним процесом	18
Лекція №5 Методичні основи викладання навчальних дисциплін	25
Лекція №6 Організація практичної підготовки майбутніх спеціалістів	35
Лекція №7. Самостійна робота студентів	43
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ З КУРСУ	61
Практичне заняття № 1-2	61
Практичне заняття № 3.....	61
Практичне заняття № 4.....	61
Практичне заняття № 5.....	62
Практичне заняття № 6.....	62
Практичне заняття № 7.....	62
Практичне заняття № 8.....	63
КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ	64
ТЕМАТИКА НАУКОВИХ РОБІТ І РЕФЕРАТІВ	65
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	66
ЛІТЕРАТУРА	74

ПЕРЕДМОВА

В умовах кредитно-трансферної системи організації навчання у закладі вищої освіти зростає частка теоретичного матеріалу, яку студенти повинні засвоїти самостійно. У зв'язку з цим виникає необхідність озброєння студентів доступними методичними матеріалами, які сприятимуть формуванню педагогічної компетентності, професійному становленню майбутніх фахівців початкової освіти.

Профільно орієнтована освіта покликана наблизити освіту до життя, вона безпосередньо пов'язана з компетентнісним підходом в освіті, який має на меті формування ключових компетентностей, тобто життєвих і професійних умінь. Реформування школи потребує підвищення рівня підготовки майбутніх учителів. В таких умовах вкрай актуальним є оновлення навчальних та наукових посібників для вищої школи.

Запропонований навчальний посібник побудований відповідно до програми навчальної дисципліни для студентів магістратури. Враховано найактуальніші проблеми сучасної вищої школи: переорієнтація основних позицій професійної підготовки на те, щоб студент був у центрі навчально-педагогічного процесу; бачив альтернативу вибору, планував дії у навчанні, оволодівав процесом майбутнього пошуку, формував гуманну сутність майбутнього освітянина.

Одним з найважливіших аспектів, висвітлених у посібнику, є організація супроводу студентів у педагогічному закладі вищої освіти на вивчення індивідуальних здібностей майбутніх учителів і можливостей їх урахування у навчально-виховному процесі. Майбутній фахівець початкової освіти розглядається як суб'єкт діяльності, як носій ініціативи, здібний до самопізнання та самовиховання.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ КУРСУ

Метою викладання навчальної дисципліни “ Теорія та методика викладання фахових дисциплін у ЗВО” є озброїти студентів знаннями, уміннями та навичками щодо організації та проведення лекцій, практичних та семінарів з педагогічних дисциплін у вищій школі.

Основними завданнями вивчення дисципліни “Теорія та методика викладання фахових дисциплін у ЗВО” є:

– засвоїти принципи та закономірності навчально-виховного процесу у вищій школі;

– вивчити методи, прийоми та засоби навчання та виховання студентів;

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати :

– загальну педагогіку, дидактику, теорію виховання, школознавство, історію педагогіки, основи педмайстерності;

– методику організації та проведення основних форм навчального процесу у вищій школі;

– методи навчання (загальні та спеціальні);

– методи виховання студентів (аудиторні та позааудиторні);

– інноваційні технології навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі;

вміти :

– проводити різні форми занять у вищому навчальному закладі (лекції, лабораторні, практичні та семінарські заняття);

– поєднувати виховні та навчальні завдання;

– використовувати інтерактивні методи викладання;

– розв’язувати психолого-педагогічні ситуації, що надасть практичним заняттям професійно-педагогічної спрямованості.

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

Лекція №1

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Мета: ознайомити студентів з основними категоріями дидактичного процесу у вищій школі, поглибити уявлення про історію становлення дидактики закладів вищої освіти, формувати професійну компетентність та виховувати інтерес до діяльності педагога.

Ключові слова: освітній процес у ЗВО, дидактика вищої школи, актуальні проблеми дидактики, системні елементи, освітнє середовище.

План

1. Дидактика вищої школи: історія і практика.
2. Закономірності процесу навчання у ЗВО.
3. Основні принципи навчання у ЗВО.

В основі підготовки управлінських кадрів вищої освіти лежать теоретичні і практичні основи педагогіки. Слово «педагогіка» грецького походження («*paidos*» – діти, «*agos*» – веду), буквальний переклад – дітоведення. Педагогом у Стародавній Греції називали раба, якому доручали супроводжувати дітей свого господаря до школи (нести їх речі). Надалі педагогічна діяльність стала професією. Педагогікою називають науку, що вивчає закономірності, принципи, форми і методи процесу виховання і навчання людини. Педагогіка як наука розвивається в тісному взаємозв'язку з іншими науками: філософією, соціологією, психологією, кібернетикою, етикою, естетикою, менеджментом. За словами А. С. Макаренка, «... педагогіка є сама діалектична, рухлива, сама складна і різноманітна наука». Педагогіка пройшла довгий шлях розвитку:

- *донауковий етап* (накопичення знань у формі народної мудрості, придбаної емпіричним досвідом);
- *виникнення теоретичних концепцій виховання і освіти* (на рівні філософських ідей);
- *розвиток науки як системи* (із XVII ст.).

Велика заслуга в становленні педагогіки як науки належить чеському педагогу і філософу-гуманісту Я. А. Коменському (1592–1670). *Теоретичною основою* педагогіки є теорія наукового пізнання, психологічна теорія діяльності, концепція управління навчально-пізнавальною діяльністю, психолого-педагогічні концепції засвоєння знань, теорія систем та управління складними процесами, які знайшли відображення в працях психологів та педагогів: В. І.

Андреева, С. І. Архангельського, Ю. К. Бабанського, В. П. Беспалька, П. Я. Гальпе-ріна, В. М. Глушкова, П. Ф. Каптерєва, Я. А. Коменського, О. М. Леонтьєва, А. Я. Лернера, В. Я. Ляудіс, А. С. Макаренко, А. Маслоу, С. Л. Рубінштейна, Г. С. Сковороди, В. О. Сухомлин-ського, Н. Ф. Талізної, К. Д. Ушинського, В. Ф. Шаталова, П. А. Юцявічене, В. О. Якуніна та інших вчених.

В основі педагогічної науки лежать виховання, навчання й освіта. *Виховання* – це передача й організація засвоєння накопиченого людством соціально-історичного досвіду. *Навчання* – це сам процес засвоєння індивідуумом соціального досвіду, накопиченого людством. *Освіта* – це процес і результат засвоєння індивідуумом соціального досвіду, досягнення ним визначеного освітнього рівня.

Таким чином, *предметом педагогіки* виступають закономірності, принципи організації процесу виховання і навчання, що передбачає визначення цілей, змісту, методів, форм, способів залучення індивіда до оволодіння соціальним досвідом людства, його культурними цінностями з метою забезпечення позитивних змін у формуванні й розвитку особистості.

Рішення приведених вище завдань неможливе без застосування системного підходу, який розглядає всі елементи педагогічної системи у взаємозв'язку, цілісності і еволюційному розвитку. В. П. Беспалько виділяє такі основні елементи, що створюють педагогічну систему:

- 1) цілі навчання;
- 2) зміст навчання;
- 3) форми, методи і способи навчання;
- 4) педагоги чи опосередковуючі їх педагогічну діяльність технічні засоби навчання;
- 5) студенти;
- 6) принципи навчання;
- 7) дидактичні процеси.

Всі ці елементи взаємопов'язані і обертаються навколо дидактичних процесів, які постійно відображають динамічний стан розвитку і взаємовідносин між викладачем і студентами. Сама педагогічна система постійно знаходиться під впливом соціального середовища як системи, являючись однією з її підсистем. Тому залежно від того, який елемент педагогічної системи в конкретний момент зазнає безпосереднього впливу соціального середовища, відбувається перебудова і адаптація не лише даного системного елемента, а й інших елементів системи (рис. 1).

Рис. 1. Структура педагогічної системи у вищому навчальному закладі

Наприклад, широкий розвиток підприємництва і бізнесу в ХХ ст. потребував від систем освіти підготовки висококваліфікованих менеджерів, що здатні працювати самостійно, активно і творчо. При цьому соціальне замовлення торкнулося не лише змін цілей і змісту навчання, а й інших елементів: удосконалення форм і методів навчання, підвищення рівня кваліфікації педагогічного персоналу тощо.

Ядром педагогіки, її основним елементом є *дидактика* – загальна теорія освіти і навчання, що досліджує закономірності пізнавальної діяльності і відповідає на питання: «Для цього учити?»; «Як вчити?»; «Де вчити?»; «Чому вчити?»; «За якими організаційними формами?» тощо.

Дидактика розглядає загальні положення і закономірності, властиві навчанню всім предметам. Дидактика – це ядро, що поєднує всі предметні методики. Я. А. Коменський не випадково назвав дидактику великою, оскільки вона дозволяє учити «усіх всьому». Наприклад, навчання кадрів – одне з головних завдань керівника будь-якого підприємства або організації незалежно від специфіки, оскільки від рівня підготовки його працівників залежить ефективність виконуваної професійної діяльності.

Термін *дидактика* походить від грецьких слів: «didactios» – повчаючий і «idasko» – вивчаючий. Вважається, що термін «дидактика» був запроваджений у 1613 р. німецьким мовознавцем і педагогом Вольфгангом Ратке (1571–1635). А першою фундаментальною працею з теорії навчання є «Велика дидактика» Яна Амоса Коменського, написана ним у 1632 р. й опублікована в 1657 р.

Як розділ педагогіки дидактика в сучасних умовах здобуває риси самостійної наукової дисципліни. Саме завдяки підвищенню якості освіти, наприклад, Японія за післявоєнний період збільшила обсяг промислового виробництва у 25 разів і приступила нині до здійснення мети про вищу освіту кожного громадянина. За 12 років у Японії одержують такий обсяг знань, який у США за 16 років. Головне для цієї країни – сформувати навички заповзятості

навчальної праці, уміння інтенсивно трудитися й навчатися протягом усього професійного життя, зберігаючи при цьому вірність своїй фірмі.

Предметом дидактики є процес освіти і навчання. Дидактика розкриває сутність ланцюжка таких наукових понять: мета, завдання, закони, закономірності, принципи, зміст, методи, форми, засоби, прийоми в навчальному процесі. *Мета* – це ідеальне уявлення, запрограмоване передбачення результату освіти. *Закон* – внутрішні, стійкі повторювані об'єктивні зв'язки між компонентами навчально-виховного процесу. Наприклад:

- закон відповідності меті освіти характеру, рівню і тенденціям суспільного розвитку;
- закон відповідності змісту навчання його меті;
- закон відповідності змісту навчання засобам його реалізації;
- закон цілісності і єдності педагогічного процесу;
- закон виховного і розвивального характеру навчання.

Закономірності процесу навчання – це послідовні прояви дії того чи іншого педагогічного закону. Вони виражають стійкі повторювані взаємозв'язки між визначеними явищами, наприклад:

- навчання – активний процес;
- тільки знання, які застосовуються на практиці, залишаються у пам'яті;
- зв'язок і взаємодія в навчальному процесі студента і досліджуваного об'єкта;
- навички формуються в процесі тренування;
- міцність знань забезпечується при прямому і відстроченому повторенні;
- процес навчання зумовлюється потребами суспільства в різнобічному розвитку особистості.

Принципи навчання – це вихідні положення про способи досягнення цілей з урахуванням законів і закономірностей навчально-виховного процесу. Наприклад:

- оптимальний рівень труднощів;
- провідна роль теоретичних знань;
- зв'язок теорії з практикою (студенти повинні вміти і мати можливість застосувати отримані знання на практиці);
- оптимальний темп вивчення матеріалу;
- виховний характер навчання (виховується, насамперед, культура творчої праці);
- систематичність і послідовність (зв'язок між предметами з урахуванням закономірностей у кожній частині курсу, у кожному предметі);

- наочність навчання («золоте» правило дидактики);
- відповідність змісту освіти методам навчання й особливостям студентів);
- індивідуальний підхід до студентів в умовах колективної роботи (створення відповідних індивідуальних умов ефективної навчально-творчої діяльності).

Індивідуалізацію навчання розуміють у контексті таких визначень:

- організація навчального процесу, за якої вибір способів, темпу навчання здійснюється з урахуванням рівня розвитку здібностей студентів до навчання;
- система виховних і дидактичних заходів, що відповідають цілі діяльності і пізнавальним можливостям студентів;
- зміна методів навчання, коригування мети навчання, критеріїв визначення рівня успішності;
- удосконалення самостійної роботи студентів відповідно до індивідуальних здібностей тощо.

СТРУКТУРА ВИЩОЇ ОСВІТИ, РІВНІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ, СИСТЕМА ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Мета: розширити та поглибити знання студентів про основні поняття дидактики вищої школи; сформувані уявлення про освітні рівні в системі освіти, поглибити системні знання щодо формування фахівців високої кваліфікації.

Ключові слова: бакалавр, магістр, освітні рівні, фундаментальні та прикладні дослідження.

План

1. Система вищої освіти в Україні.
2. Характеристика основних видів ЗВО.

Яку ж було сказано, освіта – це цілеспрямований процес і одночасно результат оволодіння учнями системою наукових знань, пізнавальних умінь і навичок, а також розвиток творчих здібностей, наукового світогляду, моральних та інших якостей. Термін «освіта» тісно пов'язаний з такими поняттями, як навчання і викладання.

Навчання – цілеспрямований процес взаємодії викладача й учнів, у ході якого здійснюється освітня функція і вноситься істотний вклад у виховання й розвиток особистості. Навчання припускає єдність викладання і навчання.

Викладання – організація процесу навчання в системі дидактичних методів і прийомів з передачі учням знань, умінь, навичок, способів діяльності і життєвого досвіду.

Освіта, як зазначалося вище – це цілеспрямований процес і одночасно результат придбання визначених знань, умінь і навичок.

До структури вищої освіти входять: *освітні п освітньо-кваліфікаційні рівні*.

Освітні рівні:

– *неповна вища освіта* (освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її професійних якостей за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста);

– *базова вища освіта* (освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її професійних якостей за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра);

– *повна вища освіта* (освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її професійних якостей за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра);

– *післядипломна освіта* – спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь та навичок на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Післядипломна освіта здійснюється ВНЗ післядипломної освіти.

Освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти

Молодший спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту в певному напрямі діяльності.

Бакалавр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні спеціальні знання, вміння та навички в певному напрямку діяльності.

Спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, фундаментальні спеціальні знання, вміння та навички в певному напрямі діяльності.

Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра (спеціаліста) здобула повну вищу освіту, фундаментальні спеціальні знання, вміння та навички інноваційного характеру в певному напрямі діяльності. Завершується навчання захистом випускної роботи на IV курсі (бакалаври) і захистом дипломної роботи на V курсі (фахівці). При бажанні, випускник-фахівець, може продовжити навчання й одержати кваліфікацію магістра. Можливе і подальше навчання в аспірантурі, де готується і захищається дисертація за обраною темою дослідження.

Система підготовки фахівців економічних спеціальностей в Україні характеризується різноманітністю навчальних закладів, що готують економістів різних рівнів кваліфікації. В Україні діє 171 державний вуз III–IV рівнів акредитації, 559 державних вузів I–II рівнів акредитації і 137 приватних вузів. При значній кількості приватних вузів, на жаль, лише деякі з них мають достатню матеріальну, методичну, наукову базу для підготовки фахівців високої кваліфікації. У той же час вони швидше, ніж державні вузи, реагують на потреби ринку в тих чи інших фахівцях.

Національний вищий навчальний заклад – державному ВНЗ IV рівня акредитації може бути наданий статус національного (ст. 26 Закону України

«Про вищу освіту»). За рішенням Кабінету Міністрів України, йому можуть бути надані такі повноваження:

- укладати державні контракти з виконавцями державного замовлення для потреб ВНЗ;
- приймати рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію підприємств, установ, організацій, структурних підрозділів ВНЗ;
- виступати орендодавцем нерухомого майна, що належить ВНЗ;
- встановлювати і присвоювати вчені звання доцента чи професора ВНЗ;
- визначати чи встановлювати власні форми морального та матеріального заохочення працівників ВНЗ.

Університет (класичний університет) – багатопрофільний вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою з широкого кола освітньо-професійних програм усіх рівнів. Він проводить фундаментальні і прикладні наукові дослідження, є ведучим науково-методичним центром, сприяє поширенню наукових знань і здійснює культосвітню діяльність серед населення. Має високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення такої діяльності, розвитку інфраструктури наукових і науково-виробничих підприємств і установ. Можуть створюватися як університети широкого профілю, так і спеціалізовані (технічні, технологічні, економічні, медичні, аграрні та ін.), що здійснюють підготовку фахівців з вищою освітою.

Академія – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами усіх рівнів у галузі освіти чи виробництва; проводить фундаментальні і прикладні наукові дослідження, є ведучим науково-методичним центром у сфері своєї діяльності.

Інститут – вищий навчальний заклад III або IV рівнів акредитації або структурний підрозділ університету, що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами усіх рівнів у визначеній галузі науки, виробництва, освіти, культури й мистецтва, веде наукову і науково-виробничу роботу.

Коледж – самостійний вищий навчальний заклад II рівня акредитації або структурний підрозділ університету (академії, інституту). Здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами бакалавра або молодшого спеціаліста в одному (чи декількох) споріднених напрямках. Має необхідний кадровий потенціал і матеріально-технічну базу.

Технікум (училище) – вищий навчальний заклад I рівня акредитації або структурний підрозділ університету (академії, інституту), що здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами молодшого спеціаліста.

У відповідності зі способами реалізації освітньо-професійних програм, в освітньому середовищі можуть діяти вищі навчальні заклади декількох рівнів акредитації (*рівень акредитації* – рівень спроможності ВНЗ проводити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації):

– *вищі навчальні заклади I рівня акредитації* (технікум, училище), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти (із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста); або на основі базової загальної середньої освіти (із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста з одночасним одержанням повної загальної середньої освіти);

– *вищі навчальні заклади II рівня акредитації* (коледжі та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти із присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста або бакалавра;

– *вищі навчальні заклади III рівня акредитації* (академії, інститути та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти із присвоєнням кваліфікації бакалавра або спеціаліста;

– *вищі навчальні заклади IV рівня акредитації* (університети або інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), що готують на основі повної загальної середньої освіти бакалаврів, спеціалістів, магістрів, а також на основі повної вищої освіти у встановленому порядку готують кандидатів і докторів наук (мають аспірантуру і докторантуру).

Лекція №3

НАВЧАЛЬНИЙ ГРАФІК, РОБОЧІ ПРОГРАМИ І ТЕМАТИЧНІ ПЛАНИ

Мета: дати уявлення студентам про основні інформаційно-розпорядчі документи ЗВО; поглибити теоретичну і практичну підготовку до організації освітнього процесу у вищій школі.

Ключові слова: навчальний графік, робоча і навчальна програма, розподіл навчальних дисциплін, курсові проекти.

План

1. Навчальний графік у ЗВО.
2. Навчальна дисципліна і робоча програма.
3. Способи побудови навчальних програм: концентричний та лінійний.

Навчальний графік – це інформаційно-розпорядчий документ, який визначає порядок і терміни проведення всіх видів навчальних занять у відповідності до навчального плану. Графік навчального процесу формує декан на основі навчального плану і

закріплення дисциплін за кафедрами. Його доцільно формувати відповідно до кадрових можливостей вузу і наявності навчальних аудиторій.

Графік може коригуватися залежно від зовнішніх факторів: зміни умов проходження практики, роботи інфраструктури вузу (заповнюваності бібліотек, достатності місць у гуртожитках) та ін. При цьому викладач повинен мати гнучкі форми викладання матеріалу з урахуванням забезпеченості бібліотеки навчальними і методичними посібниками, наявності технічних засобів навчання, програмного і комп'ютерного забезпечення, можливості дистанційного навчання тощо.

Місце і значення навчальної дисципліни, її загальний зміст і вимоги щодо знань і умінь визначаються навчальною програмою дисципліни. *Навчальна програма* – це нормативний документ, який визначає зміст дисципліни, методи аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи студентів, форми контролю знань, а також відповідні літературні джерела для досягнення високої продуктивності навчального процесу. *Типові навчальні програми* розробляє науково-методичний центр вищої освіти разом з педагогічними колективами провідних вищих навчальних закладів. Для кожної навчальної дисципліни, що входить до освітньо-професійної програми підготовки, на підставі типової програми дисципліни і навчального плану вищим навчальним закладом (відповідною кафедрою) складається робоча навчальна програма дисципліни, що є нормативним документом вищого навчального закладу.

Історично склалося два способи побудови навчальних програм. Один з них одержав назву *концентричного*, інший – *лінійного*. Відповідно до концентричного способу спочатку визначається концептуальна одиниця базового навчального матеріалу певної дисципліни. Потім цей навчальний матеріал повторюється на кожному змістовному елементі вивчення курсу, але в більш розширеному вигляді. Наприклад, на початку викладання дисципліни викладач визначає проблему – оптимізація структури кадрового складу підприємства. Далі, протягом вивчення змістовних модулів дисципліни, основна увага концентрується на даній проблемі і визначаються складові її вирішення. За цим способом детальніше враховуються індивідуальні здібності студентів, але сповільнюється темп навчання. Сутність лінійного способу полягає у тому, що матеріал кожного наступного змістовного модуля дисципліни є логічним продовженням того, що вивчалось на попередніх тематичних блоках. Обидва способи поширені у викладацькій практиці і знаходять своє відображення залежно від особливостей навчального курсу та стилю викладання.

Робоча навчальна програма дисципліни включає виклад конкретного змісту дисципліни, послідовність її вивчення, організаційні форми навчання, форми і способи поточного і підсумкового контролю, літературні джерела і технічні засоби навчання. Структурні складові робочої навчальної програми дисципліни: тематичний план, завдання для самостійної і індивідуальної роботи, методи поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури і технічних засобів навчання. Робочі програми затверджуються спочатку на кафедрі, а потім методичною комісією факультету.

Кожен навчальний заклад, самостійно формуючи навчальний план, повинен дотримуватися загальних вимог і орієнтуватися на типовий перелік дисциплін, коригуючи його відповідно до галузевої спрямованості і регіональної специфіки.

Від перших до старших курсів, звичайно, скорочується кількість теоретичних занять, збільшується кількість і тривалість практичної підготовки. Термін канікул складає орієнтовно шість тижнів на рік – два тижні взимку і чотири тижні влітку. Кількість іспитів не повинна бути більше п'яти в одному семестрі.

Відповідно змісту дисциплін, що викладаються, на перших курсах передбачається вивчення загальних наукових і гуманітарних дисциплін. На старших курсах переважають професійно-орієнтовані і спеціалізовані дисципліни.

Кількість курсових робіт (проектів) і розрахункових робіт розподіляється рівномірно за часом навчання (крім останнього курсу, коли йде підготовка до дипломної роботи), а на практику планується приблизно третина навчального часу.

Робоча програма складається ведучим викладачем з прив'язкою до конкретного потоку студентів, для яких викладається дана дисципліна.

Лекція №4

РОЛЬ КАФЕДРИ В УПРАВЛІННІ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ

Мета: ознайомити майбутніх фахівців з особливостями діяльності основного структурного підрозділу ЗВО; розкрити специфіку організації навчальної, методичної, науково-дослідної діяльності кафедри.

Ключові слова: кафедра, штатна одиниця, завідувач кафедри, обов'язки завідувача кафедри, циститу кураторства у ЗВО, контроль за якістю навчально-виховного процесу.

План

1. Кафедра як основний структурний підрозділ ЗВО.
2. Напрямки діяльності кафедри.
3. Куратор академічної групи.
4. Контроль за якістю навчально-виховного процесу.

Основними структурними підрозділами вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації є інститути, факультети, кафедри. *Кафедра* є основним структурним навчально-науковим підрозділом вищого навчального закладу, що проводить навчальну, методичну, науково-дослідну і виховну роботу з підготовки кадрів відповідної спеціальності. Кафедра створюється за рішенням ученої ради ВНЗ, погодженим з вищим органом управління (відповідним міністерством), у підпорядкуванні якого знаходиться вищий навчальний заклад. Однією з основних вимог створення кафедри є обсяг навчального навантаження, який дозволяє працювати не менше ніж п'яти науково-педагогічним працівникам за відповідними штатними одиницями. Для забезпечення розвитку нового напрямку навчальної, методичної і наукової діяльності при кафедрі може бути створена лабораторія або відповідний центр наукових досліджень.

Посаду завідувача кафедрою може займати, як правило, особа, що має вчене звання професора. Завідувач кафедри організовує і контролює:

- навчальну роботу (лекції, практичні заняття, курсові і дипломні роботи, керівництво самостійною роботою студентів та ін.);
- навчально-методичну роботу (підготовка робочих програм, методичне забезпечення навчального процесу);
- наукову роботу (дослідження, експерименти, підготовка наукових видань, виступів на наукових конференціях);
- виховну і громадську роботу (робота кураторів, участь у громадському житті кафедри і факультету та ін.).

Навчальна робота кафедри полягає у наступному:

- організація читання лекції для студентів, магістрантів, аспірантів, слухачів підвищення кваліфікації;
- проведення практичних занять, ділових ігор, колоквиумів, тестування й інших видів аудиторних занять;
- керівництво курсовими, випускними і дипломними роботами студентів і магістрантів;
- керівництво виробничою практикою студентів і педагогічною практикою магістрантів;
- організація і проведення консультацій для студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів;
- керівництво стажуванням викладачів інших вузів;
- проведення виїзних занять у виробничі підрозділи, наукові установи;
- організація самостійної роботи студентів, магістрантів.

Методична робота кафедри включає:

- комплексне методичне забезпечення всіх дисциплін кафедри: підготовка програм, навчальних посібників, практикумів, методичних посібників, що передбачають найбільш ефективно використання сучасних форм і методів навчання;
- розробку комплексних кваліфікаційних робіт і завдань за профільними дисциплінами кафедри;
- підготовку методичних матеріалів до самостійної роботи студентів;
- розробку і видання методичних рекомендацій з виконання курсових, дипломних і випускних робіт для студентів і магістрантів;
- підбір місць практики для студентів відповідно профілю майбутньої роботи;
- співробітництво з іншими навчальними закладами;
- вивчення, узагальнення і впровадження в навчальний процес прогресивних форм навчання;
- участь викладачів кафедри в методичних конференціях.

Наукова робота кафедри передбачає:

- проведення наукових досліджень з найважливіших проблем за профілем кафедри та педагогічним питанням діяльності вищої школи;
- керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів, здобувачів;
- обговорення закінчених науково-дослідних робіт і впровадження їх результатів у практику;
- публікація результатів наукових досліджень;

- організація захисту дисертацій по закінчених наукових працях;
- співробітництво з питань наукових розробок з іншими вищими навчальними закладами;
- рецензування результатів наукових досліджень, проведених науково-педагогічними працівниками.

На завідувача кафедри покладаються такі завдання:

- планування роботи кафедри, затвердження індивідуальних планів роботи викладачів і співробітників;
- розподіл педагогічного навантаження і функціональних обов'язків між працівниками кафедри, контроль своєчасності і якості їх виконання;
- представлення керівництву факультету й університету у встановленому порядку пропозицій щодо приймання на роботу, звільнення і переміщення співробітників кафедри, їх заохочення або дисциплінарного впливу;
- керівництво і систематичний контроль якості навчальної, методичної і наукової роботи (лекцій, семінарських і практичних занять, дипломних, курсових і випускних робіт, ведення навчально-методичної документації);
- організація відкритих занять з обговоренням на засіданні кафедри;
- координація виконання індивідуальних планів роботи викладачів;
- керівництво підготовкою видання навчально-методичної літератури і програмного забезпечення;
- керівництво науково-дослідною роботою співробітників кафедри, організація підвищення їх кваліфікації;
- керівництво підготовкою аспірантів, здобувачів, магістрантів, організація науково-дослідної роботи студентів;
- підготовка документів, пов'язаних з переобранням професорсько-викладацького складу на наступний термін роботи, представлення співробітників до почесних нагород і звань;
- атестація аспірантів, наукових співробітників і старших лаборантів;
- проведення засідань кафедри;
- складання графіка відпусток співробітників;
- складання звітів про роботу кафедри.

На викладацький склад кафедри покладаються такі завдання:

- читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять та інших видів навчальної роботи;
- участь у підготовці навчально-методичних посібників;
- методична робота, удосконалення методів навчання, які застосовуються в навчальному процесі;

- керівництво науково-дослідною роботою студентів, магістрантів, аспірантів;
- підвищення професійної кваліфікації;
- участь у наукових, науково-практичних і методичних конференціях.

Інститут кураторства у вищому навчальному закладі

З метою забезпечення загального ефективного керівництва навчально-виховним процесом, а також розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців у кожному студентську групу призначається керівник-наставник (куратор). Куратори академічних груп підбираються деканатом із числа провідних, найбільш досвідчених педагогів і затверджуються на засіданні ради відповідного факультету. Керівник-наставник закріплюється за академічною групою на весь період навчання студентів у вузі, що дозволяє йому глибоко вивчити кожного студента, досягти послідовності в ідейно-виховній роботі на кожному курсі.

Організаційну роботу серед студентів куратор проводить згідно з планом на семестр, який затверджується на засіданні кафедри. В ньому повинні бути відображені основні напрями ідейно-виховної й навчальної роботи, її форми, методи і конкретні заходи.

Кафедра один раз за семестр на своєму засіданні заслуговує звіти кожного керівника-наставника про проведені в групі заходи, ефективність ідейно-виховної роботи, її вплив на рівень навчально-творчої діяльності студентів і трудової дисципліни.

Для систематичного контролю за діяльністю керівників-наставників та поліпшення навчально-виховного процесу деканат обирає старшого куратора факультету. Його кандидатура затверджується на засіданні ради. Старший куратор разом із завідувачами кафедр здійснює загальне керівництво діяльністю керівників-наставників (відвідує заняття кураторів зі студентами, вивчає досвід роботи кращих керівників-наставників, організовує семінари, підводить загальні підсумки кураторської роботи на факультеті).

Декан факультету регулярно на засіданнях ради виносить на обговорення питання про роботу кураторів, заслуховуючи звіт старшого куратора.

Куратор студентської групи зобов'язаний:

- сприяти формуванню студентського колективу, його громадської свідомості, високій успішності, зразковій поведінці і
- морально-етичних якостей студентів шляхом періодичного проведення бесід зі студентами про раціональний режим і культуру розумової праці, систему їх самостійної роботи, моральні і духовні цінності;
- систематично цікавитися життям групи, бути її активним наставником,

старшим товаришем і радником для кожного студента;

- знати особисто кожного студента групи, про його успіхи в навчанні, науковій роботі, характер і схильності, плани на майбутнє, матеріальне становище;

- регулярно (один раз на тиждень) проводити «кураторську годину», надаючи допомогу у виконанні заходів, що плануються; розподіляти громадські доручення серед студентів і стежити за їх виконанням;

- систематично цікавитися поточною успішністю студентів, разом з ними обговорювати результати атестацій, екзаменаційних сесій; виявляти недоліки в навчанні і допомагати їх усувати; турбуватися про правильну організацію самостійної роботи студентів;

- виявляти здібності студентів до науково-дослідної діяльності, залучати їх до участі в наукових гуртках, художній самодіяльності, спортивних змаганнях, до активної громадської діяльності;

- регулярно відвідувати студентів у гуртожитку, систематично проводити індивідуальну роботу зі студентами, які потребують особливої уваги;

- вести журнал куратора, в якому має бути: складений план роботи на певний період (семестр), облік успішності студентів, інша інформація про студентів академічної групи (місце проживання, день народження, освіта тощо).

Куратор академічної групи має право:

- доводити до відома викладачів, завідувача кафедри, деканату інформацію про недотримання студентами статутних вимог, необхідність надання індивідуальної допомоги окремим студентам;

- за необхідності підтримувати зв'язок з батьками і підприємствами, які направили студентів на навчання;

- брати участь у прийнятті рішень адміністрацією по персональних справах (оголошення стягнення, відрахування, надання академічної відпустки та ін.);

- клопотати перед профкомом (деканатом, ректоратом) про надання матеріальної допомоги, поселення в гуртожиток тощо.

Участь викладачів кафедри в контролі за якістю навчально-виховного процесу

Викладачі кафедри беруть участь у контролі рівня засвоєння знань студентами, використовуючи для цього різні види контролю:

- попередній (тести, бесіди, контрольні завдання);
- поточний (опитування студентів за навчальним матеріалом);
- проміжний (атестація, модульна контрольна робота);
- підсумковий (залік, іспит, захист дипломної роботи);

- позатерміновий (контрольні зрізи знань, через певний час після іспитів).

Викладач у своїй діяльності використовує різні форми поточного контролю засвоєння знань студентами (з урахуванням мотивації студента):

- періодичне усне опитування у вигляді семінарів, колоквиумів, читання рефератів;
- перевірка стану студіювання (конспектування) нового навчального матеріалу;
- перевірка виконання практичних завдань і контрольних робіт;
- перевірка виконання самостійних (домашніх) завдань;
- перевірка індивідуальної роботи студентів (відвідування бібліотеки, читання додаткової літератури тощо).

Відвідування занять контролюють старости груп (облік відсутніх). Викладачеві доцільно теж стежити за відвідуванням навчальних занять (особливо лекцій). При цьому бажано контролювати не тільки відвідування, а й визначати позитивну активність студентів балами рейтингу. Для цього викладач перед лекцією має роздати старостам груп карту оцінювання творчої активності студентів, а в кінці зібрати і проаналізувати результати. Поіменна перекличка з боку викладача – це архаїзм і розтринькування часу.

Контроль повинен бути попереджувальним, стимулюючим, а не застрашливим (гнітючим, тим більше караючим). Викладач – не наглядач, а насамперед консультант. Він не повинен втрачати контакт зі студентами протягом усього періоду вивчення навчальної дисципліни що, на жаль, вдається далеко не кожному.

Важливо, щоб кафедра була для студента місцем його фахових інтересів і розвитку творчих здібностей. Необхідно створити такі умови, щоб кафедральне середовище спонукало його до розвитку, становлення і вибору сфери його майбутньої діяльності як професіонала – менеджера, економіста, підприємця, викладача, вченого тощо.

Форми контролю роботи викладачів з боку завідувача кафедрою включають: постановку відповідних питань на засіданнях кафедри; надання і перевірка індивідуальних завдань; контроль тематичних планів, робочих програм, методичного забезпечення; відвідування лекцій, практичних занять викладачів з їх наступним обговоренням; аналіз «відхилень», «сигналів», результатів опитування студентів про роботу викладачів; аналіз результатів контрольних-кваліфікаційних робіт, державних і семестрових іспитів; аналіз наукової роботи (видавнича активність, організація науково-дослідної роботи студентів).

Лекція №5

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Мета: озброїти майбутніх фахівців методичними основами викладання навчальних дисциплін у ЗВО, поглибити знання про специфічні риси різноманітних форм навчання у вищій школі.

Ключові слова: лекція, семінар, практичне заняття, методи викладання, лектор, ораторське мистецтво, конспект заняття.

План

1. Лекція – основна форма навчання у ЗВО.
2. Підготовка до лекції як педагогічна проблема.
3. Класифікація лекцій за змістом і формами.
4. Методика проведення семінарських і практичних занять.

Методика читання лекцій. Лекція – основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, яка призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. Як правило, лекція охоплює основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Можливе читання *проблемних лекцій*, зміст яких стосується даної дисципліни, але не охоплений навчальною програмою. Такі лекції проводяться провідними вченими-фахівцями для студентів і працівників вузів у спеціально відведений час. Лекції читають професори і доценти (викладачі) вузу. У виключних випадках читання лекцій дозволяється викладачам за відповідним рішенням кафедри.

Лектор, якому доручено читати курс лекцій, зобов'язаний перед початком відповідного семестру подати на кафедру конспект лекцій (авторський підручник, навчальний посібник), контрольні завдання для проведення підсумкового контролю, передбаченого навчальним планом і програмою для цієї дисципліни. Лектор зобов'язаний дотримуватися навчальної програми за темами лекційних занять, але не обмежуватися в питаннях трактування навчального матеріалу, формах і способах доведення його студентам.

Лекція з елементами проблемного навчання починається не з оголошення теми лекції, а зі створення перед студентами проблемної ситуації, вирішуючи яку разом з аудиторією, лектор уводить своїх слухачів у світ знань нової інформації. Після того як удалося сформулювати проблему, її необхідно структурувати на 2–3 проблемні питання (у звичайних лекціях це еквівалентно основним питанням лекції). Тепер кожна проблема повинна бути сформульована самостійно. Кількість проблемних питань залежить від змісту проблеми та

вміння педагога розчленити інформацію на самостійні «порції» закінченої інформації. Кожна проблема повинна бути чітко сформульована. Після структурування проблеми, окремі проблемні питання розміщуються у визначеній за значущістю послідовності, у якій рішення однієї проблеми сприяло б постановці наступної. Розроблена послідовність проблемних ситуацій представляє план лекції в традиційному його розумінні.

Підготовка до виступу на лекції

Ораторське і педагогічне мистецтво – це засіб впливу на людей і одночасно засіб керування ними. Успіх приходить, якщо ми враховуємо інтереси людей, їх психологічні особливості, потреби, сприйняття і розуміння ситуації. Ораторське мистецтво – це мистецтво підготовки промови з конкретним впливом на розум, почуття і волю слухачів. Головне правило лектора – знати кому, що, де і як сказати. Відомий римський оратор Марк Тулій Цицерон у своїй праці «Три трактати оратора» зазначав, що для досягнення мети під час своєї промови оратор повинен робити три речі: 1) переконливо доводити свої ідеї; 2) впливати на волю і почуття слухачів; 3) доставляти задоволення аудиторії. Тому успіх публічного виступу, як і тисячі років тому, залежить від знання прийомів ораторського мистецтва, культури мовлення і невпинної праці. Нагадаймо заповідь ораторського мистецтва: «Поетами народжуються, а ораторами стають».

Гарну мову дуже часто порівнюють з деревом, що росте, де корінь – спонукальний мотив, стовбур – головне питання, гілки – допоміжні питання, листки – порівняння, квіти – риторичні прийоми. Результативність лекції залежить від багатьох факторів, зокрема, від ситуації, у якій вона читається; типу аудиторії, з якою викладач працює; індивідуальних якостей самого лектора та ін. Студенти жартують над викладачами, виділяючи такі типи лекторів: «півні» – скльовують текст із конспектів; «солов'ї» – ті, що «співають», не дивлячись не тільки в конспект, а й на аудиторію; «маятники» – постійно бігають по аудиторії, тримаючи в руках картки з опорним текстом. Ознакою ефективного, успішного лектора, що вміє працювати з аудиторією, є здатність використовувати у своїй роботі сукупність стилів і жанрів виступів, усіх прийомів впливу на аудиторію, уміння швидко адаптуватися в новій ситуації.

Лекцію слід розглядати не тільки як засіб передачі інформації з голови викладача в голову студента. Насамперед лекція – це: засіб обміну думками; засіб полеміки (дискусії); форма управління навчально-творчою діяльністю студентів. У цьому контексті постає дуже важливе питання; чим визначається

ораторська майстерність педагога? Насамперед рівнем харизматичності, яскравою особистістю оратора, вмінням впливати на аудиторію, зацікавити студентів практичною цінністю предмета, культурою мовлення. При цьому постійна праця і вдосконалення лекторської майстерності – умова гарного результату.

Чим більше ми врахуємо інтереси студентів, особливості їх сприйняття інформації, рівень підготовленості, потреби – тим більше в лектора шансів на успіх. Основою цього є вміння володіти словом, мистецтво викладача переконувати людей. Успішному оволодінню лекторською майстерністю сприяє вивчення досвіду кращих ораторів, критичне оцінювання власного досвіду і прагнення до самовдосконалення.

За змістом і формою представлення інформації лекції поділяють на такі види: *проблемні, інформаційні, підсумкові, консультаційні* (оглядові), а за типом їх подачі слухачам – *монологи* (без акценту на реакцію аудиторії); *діалоги* (постійна взаємодія зі слухачами); *дискусії* (розкриття протиріч у ході лекції).

Підготовка до лекції

Звичайно підготовка до лекції включає складання плану і період збирання інформації. Після цього лектор структурує матеріал і визначає час на його викладання. Лектору потрібно ретельно готуватися і відразу намітити: головні проблемні аспекти, змістовні елементи, технологічність викладання матеріалу, порядок і форми завершення лекції. При цьому бажано добирати приклади з практики і «моменти розрядки» (психологічного розвантаження аудиторії). Особливу увагу слід звернути на підбір наочних засобів (плакатів, таблиць, слайдів тощо). Важливо викладачеві налаштуватися на відповідну аудиторію (поставити себе на місце студента, який буде сприймати матеріал). Цей механізм психологічного «вживання» в інший образ у психології називається *емпатією*.

Крім матеріалу, викладеного в письмовій формі, існує експромт викладача, тобто ті факти, що згадуються за аналогією в процесі викладення основного матеріалу. Звідси висновок: викладач повинен знати більше, ніж планує викласти за планом чи програмою.

Підготовка оратора до лекційного виступу

Ця підготовка включає такі етапи:

1) визначення типу виступу, який може бути: інформаційний (дає конкретний опис, виявлену закономірність, пропонує визначені результати); пропагандистський (необхідно переконати аудиторію, надихнути, залучити до участі тощо); комбінаційний;

2) вибір стилю виступу, який може бути: *науковим* (характеризується обґрунтованою аргументацією й академічністю); *діловим* (використовується

серед підприємців, практиків); *співбесідою* (довірча розмова куратора з аудиторією);

3) визначення варіантів промови: а) зачитувати з конспекту, б) відтворювати по пам'яті, в) викладати вільно або імпровізувати. У залежності від типу і способу підготовки вибирається індивідуальний варіант читання лекції;

4) визначення чіткої композиційної побудови лекції (вступ, основна частина, закінчення).

При цьому необхідно пам'ятати психологічну складову засвоєння інформації студентами залежно від форми подання інформаційного матеріалу. Наприклад, якщо студенти сприймають наочний матеріал – працює зорова пам'ять, сприймають інформацію на слух – слухова пам'ять, вступають у полеміку – починають міркувати. Багатьма дослідженнями визначено, що для підвищення ефективності сприйняття інформації лектору необхідно використовувати комплексний підхід.

Кожен черговий лекційний матеріал викладач komponує навколо головної ідеї («опорної бази»). Бажано, щоб навчальний матеріал однієї лекції можна було розібрати за 2 академічні години (одна пара) з логічним її завершенням. Під час підготовки до виступу варто пам'ятати, що для підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу необхідно дотримуватися таких вимог:

- середня довжина речення не повинна бути більше ніж 15 слів;
- повинна бути розмаїтість у пропозиціях;
- цілком розгорнуту думку бажано укласти в один параграф;
- використовуйте загально прийняті скорочення;
- використовуйте наочні графічні засоби подання інформації;
- перегляньте кілька разів текст і за можливістю скоротіть його.

Для більш якісної підготовки до виступу психологи рекомендують лекторові шліфувати лекційний матеріал за такою послідовністю:

1) виступ у собі (матеріал потрібно «пережити», щоб він мав особистий відбиток;

2) виступ для себе (внутрішній монолог за текстом);

3) виступ для уявних слухачів (тренування доповіді).

Психологи відмічають: існує три типи запам'ятовування студентами навчального матеріалу:

1) безпосередній відбиток сенсорної (почуттєвої) інформації;

2) короткочасне;

3) довгострокове запам'ятовування.

Безпосередній відбиток сенсорної інформації у пам'яті людини здійснюється системою, що утримує досить точну і повну інформаційну картину протягом дуже малого проміжку часу (до 0,5 с). У короткочасну пам'ять потрапляє вже інтерпретована інформація. Наприклад, якщо на сенсорному рівні ми сприймаємо звуки, то в короткочасну пам'ять потрапляють слова і фрази. Короткочасна пам'ять здатна утримувати невеликий обсяг інформації шляхом безупинного уявного повторення, що дозволяє швидко і безпомилково приймати рішення. Довгострокова пам'ять – найбільш важлива і найбільш складна із систем пам'яті. Її ємність практично не обмежена і містить весь придбаний людиною досвід.

Викладач повинен вчитися полемізувати. Необхідність ведення дискусій виникає внаслідок незгоди в оцінках і думках з тими чи іншими питаннями. Викладачеві необхідно зважити на те, що студенти інколи прагнуть спростувати те, що доводить лектор. Для цього необхідно вміти аргументовано довести істину.

Читання лекції

У лекції визначальним є зміст. Мова не повинна бути складною. Говорити потрібно просто, переконливо, відверто, зрозуміло. Залежно від мети лекції коригується структура і метод подачі матеріалу, уточнюється план, відбираються необхідні аргументи. Досвідчені лектори прагнуть завчасно врахувати склад, рівень та інтереси слухачів, їх настроїв і можливу реакцію.

В основу лекції, що викладається за допомогою методу «опорної бази», покладено принципи базового нагромадження з кожного питання найбільш важливого матеріалу з метою підвищення продуктивності процесу навчання.

Основні принципи цього методу: виклад матеріалу великими часовими «порціями»; повторення викладеного кілька разів; зворотний зв'язок з аудиторією у вигляді обговорення матеріалу.

Для реалізації цих принципів необхідно, щоб кожна чергова лекція починалася з короткого змістовного огляду раніше викладеного лекційного матеріалу – *вікторин*, з метою оцінки вхідного контролю знань і повнішого засвоєння інформації. На це витрачається близько 5–7 хв.

Технологія проведення вікторин будується з коротких запитань з можливістю швидких відповідей. При цьому доцільно заохочувати студентів балами рейтингу за правильні відповіді. Можливий варіант, коли викладач пропонує студентам самостійно готувати вікторини перед кожною лекцією по черзі.

Психологи визначають, що в лектора є три основні засоби впливу на аудиторію:

- 1) лінгвістичні (зміст промови);
- 2) паралінгвістичні (темп, інтонація, модуляція голосу тощо);
- 3) кінетичні (жести, міміка, пози оратора).

У ході викладу лекційного матеріалу стежите за дотриманням граматичних норм і слововживання. Уникайте канцеляризмів, шаблонів, адже вони ускладнюють сприйняття інформації і нерідко заплутують слухачів.

Спеціалісти в галузі лінгвістики радять лекторам уважно стежити за правильністю словосполучень, уникати багатослівності, повторення сказаного близькими за змістом словами. Лектор повинен прагнути урізноманітнити свій лексичний запас, уникати штампів, ширше використовувати синоніми. При побудові пропозицій підбирайте слова з властивою їм семантикою і стилістичними особливостями. Лектору важливо знати не тільки що сказати, але і як сказати. Наприклад, психологи відмічають, що зміною тону голосу лектор може подати на 40 % більше інформації.

Фахівці доводять, що приблизно третина слів оратора зайві. Тому прагніть уникнути зайвого багатослів'я і надмірної поспішності у викладенні матеріалу. Контролюйте темп і ритм мови. Оптимальним вважається темп зі швидкістю 120 слів за 1 хв.

Істотно на зміст виступу впливають паузи. За багатьма дослідженнями паузи становлять 10–15 % часу промови лектора. Паузи в ході виступу бувають різні: люфтпауза (для вдиху повітря), граматична (використовується для уважного читання текстової інформації), педагогічна (для осмислення і засвоєння інформації слухачами); «дірява» (лектор втратив хід мислення, забув інформацію або не знає, що сказати далі).

Що робити лекторові, якщо він втратив послідовність виступу? Якщо маємо «діряву» паузу, досвідчені лектори в такому випадку радять скористатися однією із порад:

- спокійно оголосить невеличку перерву;
- зробіть короткі висновки з раніше викладеного матеріалу (наприклад: «Підводячи підсумки, дозвольте мені ще раз обрисувати дану ситуацію...»);
- повторіть ще раз останнє речення (наприклад: «Хочу ще раз підкреслити, що...»);
- поставте питання слухачам або запропонуйте їм задати питання Вам (наприклад: «Чи немає у вас запитань щодо викладеного матеріалу?»);

– перейдіть до наступного питання або змініть тему (наприклад: «Перейдемо до наступного питання...»);

– у вас повинен бути наготові який-небудь жарт або цікава історія (наприклад: «Мені на думку спав один цікавий епізод...»);

– зверніться до своїх тез – шпаргалки (для цього необхідно використовувати цупкий папір, писати на ньому тільки на одній сторінці, крупним шрифтом, виділяти важливі думки кольоровим фломастером).

У ході виступу необхідно контролювати свою поведінку і стан слухачів, оскільки вони взаємозалежні. Слухачі дивляться на лектора, стежать за його зовнішністю, жестами і мімікою. Необхідно прагнути говорити природнім, невимушеним голосом. Особливу увагу слід приділити жестикуляції. Хоча жести є результатом наших душевних рухів, їх необхідно контролювати. При цьому жести можуть бути логічними (визначені тим, що говориться) і емоційними. Уникайте механічних жестів: невиправдані і часті випадки руками, енергійне і безглузде рубання повітря тощо. Позу під час виступу вибирайте стійку, але не одноманітну, щоб не стомлюватися.

Зверніть увагу на свою міміку, за допомогою якої можна переконливо показати і гордість, і збурення, і сарказм тощо. Якщо, наприклад, удається сказати смішне при серйозному обличчі, то сказане виглядає ще більш смішним.

Особливого уміння від лектора потребує виклад матеріалу по пам'яті або із зоровою опорою на текст. Засвоєння матеріалу слухачами в даному випадку порівняно з його зчитуванням збільшується у три рази.

Роблячи начерки виступу, врахуйте, що при нормальному темпі викладання можна прочитати текст із 30 рядків (комп'ютерний інтервал 1,5) за дві хвилини, а розповісти його – за три хвилини. Виступ не повинен бути перевантажений цифрами. До речі, цифровий матеріал варто зачитувати для більшої аргументованості. Висновки необхідно знати напам'ять.

Зверніть увагу на зворотній зв'язок безпосередньо на лекції – постійно контролюйте взаємодію з аудиторією. Учність спостерігати за слухачами, адже увага – ті єдині двері, через які проходить усе, що може бути сприйнято людиною. ' ро рівень залучення уваги студентської аудиторії говорить так ч критерій: чим більше слухачі зосереджені на Вашій лекції, тим менше руху в аудиторії. Лектору важливо «завойовувати» увагу аудиторії й утримувати її, регулюючи вищевикладені аспекти виступу.

Загальні рекомендації для лектора: прагніть не читати, а говорити; логічно будуйте думки і речення; визначайте послідовність і несуперечність суджень; підбирайте аргументовані факти і докази; будьте в гарному настрої і

доброзичливі; приділяйте увагу ерудиції; контролюйте аудиторію; вмійте розпізнавати критичні моменти лекції; аналізуйте свій виступ.

У табл. 5 подано карту оцінювання лекції, за якою можна проаналізувати виступ лектора, а також мати уявлення про основні критерії лекційної майстерності. Кількісна оцінка лекційної майстерності ведеться за п'ятибальною шкалою. При цьому можна підрахувати середній бал або рейтинг (сума балів) за окремими критеріями. Викладачі мають надавати можливість магістрантам самостійно проводити таке оцінювання під час навчальної практики з дисципліни «Методика викладання у вищій школі», ознайомлюючись із досвідом читання лекцій кращих викладачів.

Методика проведення практичних і семінарських занять. *Практичне заняття* – форма навчального заняття, на якому викладач організує детальне закріплення студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, в результаті чого формуються уміння і навички практичного застосування знань теоретичного матеріалу шляхом індивідуального виконання студентами відповідних завдань.

Практичні заняття проводяться відповідно до розробленого тематичного плану й охоплюють весь матеріал. Перелік тем практичних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі (тестах для виявлення рівня знань студентів), практичних завданнях різної складності; наочному матеріалі; методичних вказівках; засобах оргтехніки. Назване методичне забезпечення готує викладач, якому доручено проводити практичні заняття, за погодженням з лектором дисципліни.

Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення, рішення завдань з їх обговоренням і оцінюванням результатів. Оцінки, отримані студентом на окремих практичних заняттях, враховуються при виставлянні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

Практичне заняття повинно формуватися у відповідності з наступною такою: мета, вихідні дані, методичні вказівки, алгоритм рішення, завдання для самостійної роботи (за аналогією з розглянутим раніше алгоритмом), контрольні запитання студентам для закріплення матеріалу, оцінювання рівня сформованості умінь, обговорення ходу заняття і питання до викладача, видання домашнього завдання студентам.

У структурі заняття самостійна робота домінує. Викладач бере участь на стадії постановки завдання, при розробленні методичних вказівок і здійснює

контроль. При цьому практична робота може бути організована за допомогою комп'ютерів при виконанні задач на оптимізацію і з використанням спеціалізованих прикладних програм.

Практичне заняття може проводитися у вигляді розрахункової роботи, ділової або дидактичної гри, аналізу виробничих ситуацій, роботи з документами, колоквиуму, дискусії, контрольної роботи. Нижче наведено форму плану-конспекту практичного заняття, яку викладач може використовувати для його підготовки.

ПЛАН-КОНСПЕКТ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

з дисципліни: _____

Тема заняття: _____

Дата проведення: _____

Цілі заняття: _____

Головна проблема заняття: _____

Обладнання (перелік наочних посібників, ТЗН, плакатів та ін.):

План заняття (перелік основних пунктів і час, який відводиться на їх реалізацію): _____

Хід заняття (докладний конспект):

- етапи і види діяльності студентів із щохвилинною структурою;
- формулювання завдань студентам на кожному етапі заняття;
- результати виконання завдань, що передбачаються;
- посилання на матеріали за темою заняття (нумерація сторінок навчальних посібників тощо);
- рисунки, задачі (з розв'язанням), схеми, таблиці та ін.

Завдання студентам з рефлексії їх діяльності: _____

Форми контролю і оцінювання результатів заняття: _____

Домашнє завдання: _____

Список використаної літератури: _____

Форма аналізу проведеного заняття, підсумки його обговорення з колегами і викладачами _____

Семінарське заняття – форма навчального заняття, на якому викладач організовує дискусію за попередньо визначеними темами. До заняття студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (рефератів). Перелік тем семінарських занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни. На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені виступи, активність студентів у дискусії, вміння формулювати і відстоювати

свою позицію. Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття викладач вносить до журналу.

Лекція №6

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Мета: висвітлити проблему практичної підготовки майбутніх фахівців в умовах євро інтеграції; розкрити специфіку різних видів практики у ЗВО.

Ключові слова: виробнича практика, навчальна практика, практична підготовка, стажування, керівник практики, практикант, стажист.

План

1. Практична підготовка майбутніх фахівців у ЗВО.
2. Навчальна практика.
3. Виробнича практика.
4. Стажування магістрів – комплексний процес активного засвоєння виробничого досвіду.

Статистика зазначає, що більшість фахівців неефективно ведуть управлінську діяльність, якщо в процесі навчання вони не сформували практичні навички в умовах виробництва. Навчальний процес обов'язково повинен здійснюватися у поєднанні теоретичної підготовки фахівців з практичною формою навчання. Тільки у цьому випадку одержані знання набуватимуть дійсної цінності, а придбанні вміння переростуть у навички професійної управлінської праці. Тому першим етапом на шляху до самостійної, творчої діяльності майбутніх керівників та спеціалістів є виробнича практика. Вона допомагає студентам ознайомитися з існуючими організаційно-правовими формами і умовами господарювання підприємств і організацій; набути практичного досвіду з питань управління організаційними, економічними та соціальними процесами у всіх сферах виробництва.

Виробнича практика

Виробнича практика (грец. «*praktikos*» – дієвий, активний) – це процес застосування та закріплення теоретичних знань на виробництві з метою набуття науково-виробничого досвіду, придбання практичних навичок, а також відпрацювання основних питань дипломного проектування. Виробнича практика проводиться на відповідних об'єктах (підприємствах і організаціях) і за змістом відповідає основним розділам певної дисципліни, або комплексу дисциплін.

Студентам видаються індивідуальні завдання з відпрацювання навичок творчого наукового характеру в умовах виробництва. Вони впроваджують нові методи досліджень, розробляють раціоналізаторські пропозиції, використовують методичні розробки окремих процесів за фахом,

удосконалюють організацію і методи управління підприємством та його структурними підрозділами тощо. Виконані індивідуальні завдання оформляються у вигляді звітів з виробничої практики і захищаються перед комісією або на звітній конференції. Повне виконання програмних завдань допоможе студентам заглибитися у зміст дисципліни, що вивчається; сприятиме їх успішній підготовці до професійної управлінської діяльності на виробництві.

Практична підготовка проводиться в умовах професійної діяльності під організаційно-методичним керівництвом викладача вищого навчального закладу і фахівця з виробництва. Програма практики та її терміни визначаються навчальним планом. Організація практики регламентується «Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів Т країни», затвердженим постановою Міністерства освіти і наук л України. Практика студентів передбачає безперервність і послідовність її проведення при одержанні достатнього обсягу практичних знань і умінь відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня. Залежно від спеціальності і спеціалізації студентів практика може бути: виробничою, навчальною, технологічною, економічною, науково-дослідною та ін. На молодших курсах одним з можливих завдань практики може бути оволодіння студентами робочою професією, що відповідає спеціальності навчання.

Заключною ланкою практичної підготовки є *преддипломна практика* студентів, що проводиться перед завершенням дипломного проекту. Під час цієї практики поглиблюються і закріплюються теоретичні знання з всіма дисциплінами навчального плану, підбирається фактичний матеріал для виконання дипломного проекту (роботи).

Практика студентів вищих навчальних закладів проводиться на відповідних базах практики, що повинні відповідати необхідним вимогам програми.

За наявності у вищих навчальних закладах державних (регіональних) замовлень на підготовку фахівців, перелік баз практики надають галузеві органи, які готували замовлення на спеціалістів. При підготовці фахівців вищими навчальними закладами за цільовими договорами з підприємствами, організаціями, установами – бази практики передбачаються цими договорами.

У випадку, коли підготовка фахівців здійснюється за замовленням фізичних осіб, бази практики можуть забезпечувати ці особи (з урахуванням усіх вимог наскрізної програми) або ВНЗ, що визначається умовами договору (контракту) на підготовку фахівців. Студенти можуть самостійно (з дозволу

відповідних кафедр) підбирати для себе місце проходження практики (пропонувати його).

До керівництва практикою залучаються досвідчені викладачі кафедр, а на виробництві – висококваліфіковані фахівці.

Керівник практики від вищого навчального закладу виконує такі функції:

- забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед від'їздом студентів на практику (проведення інструктажу про порядок проходження практики, видача програми і методичних рекомендацій, оформлення відряджень та ін.);

- повідомляє студентам про систему звітності про практику, прийнятої на кафедрі, а саме: надання письмового звіту, порядок його оформлення;

- у тісному контакті з керівником практики від виробництва забезпечує високу якість її проходження відповідно до програми;

- контролює забезпечення нормальних умов праці і побуту студентів.

За наявності вакантних місць студенти в період проходження практики можуть бути зараховані на штатні посади, якщо робота на них відповідає вимогам програми практики. При цьому не менше ніж 50 % часу приділяється на загально професійну підготовку за програмою практики.

Студенти вищих навчальних закладів при проходженні практики зобов'язані: до початку практики одержати від керівника практики консультації щодо оформлення всіх необхідних документів; у повному обсязі виконувати всі завдання, передбачені програмою практики і вказівки її керівників; зібрати практичний матеріал і оформити його у формі звіту; вчасно представити і захистити звіт про практику.

Після закінчення терміну практики студенти звітують про виконання індивідуального завдання. Загальна і характерна форма звітності студента по практиці – це надання письмового звіту, підписаного й оціненого безпосередньо керівником практики.

Письмовий звіт разом з іншими документами пред'являється на рецензування керівникові практики від навчального закладу.

Звіт повинен містити відомості про виконання студентом усіх розділів програми практики й індивідуальне завдання, висновки і пропозиції, список використаної літератури. Оформляється звіт за вимогами, встановленими вищим навчальним закладом.

Звіт про практику захищає студент у комісії, яку призначає завідувач кафедри. До складу комісії входять провідні викладачі кафедри. Комісія приймає звіт у студентів протягом перших десяти днів семестру, що починається після

практики. Оцінка за практику вноситься у заліково-екзаменаційну відомість і в залікову книжку студента.

Джерела фінансування практики студентів вищих навчальних закладів визначаються формою замовлення на фахівців (державна, контрактна). Витрати на практику студентів ВНЗ є складовою частиною загальних витрат на підготовку фахівців. Розмір витрат • на практику студентів визначається кошторисом-калькуляцією, що розробляється вищим навчальним закладом. Проживання студентів-практикантів у гуртожитках або орендованих для цього житлових приміщеннях оплачує вищий навчальний заклад у межах цих витрат.

Студентам-практикантам на період практики, що проводиться за межами місця розташування вищих навчальних закладів, нараховуються відрядні за рахунок витрат на практичну підготовку в розмірах, установлених чинним законодавством.

Стажування студентів магістратури

У відповідності до сучасних соціальних замовлень підготовка магістрів вищої кваліфікації повинна ґрунтуватися на основі поєднання теоретичної та практичної підготовки зі стажуванням на об'єктах виробництва.

Стажування магістрантів – це комплексний процес активного, дієвого засвоєння виробничого досвіду шляхом виконання відповідних функцій і прийняття управлінських рішень на посадах, передбачених освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр». У процесі стажування магістранти виконують види діяльності, які визначаються освітньо-професійною програмою підготовки і освітньо-кваліфікаційною характеристикою відповідної спеціальності

Мета стажування – в системі виробничого середовища набути вміння і навички самостійно приймати науково обґрунтовані рішення на основі пізнання об'єктивних законів і закономірностей виробництва, застосування наукових принципів менеджменту, опрацювати методологію процесу управління виробничою і обслуговуючою сферами з активною роллю магістранта.

Стажування надає можливість слухачам магістратури мати реальну практичну взаємодію у системі управління господарських формувань на основі активного самостійного набуття умінь і навичок управлінської діяльності, засвоєння виробничого досвіду і втілення у життя сучасних принципів суспільного життя.

У відповідності до загальної мети доцільно визначити *загальні завдання стажування магістрів:*

1. Ознайомитися зі структурою і змістом виробничого процесу підприємств і організацій різноманітних організаційно-правових форм господарювання, з особливостями роботи колективних і колегіальних органів управління, керівників і спеціалістів господарських формувань.

2. Вивчити організаційні форми виробничої взаємодії в трудових колективах, навчитися творчо застосовувати знання і методи управління, засвоєні під час вивчення дисциплін професійно-орієнтованої підготовки.

3. Навчитися планувати, організовувати і аналізувати різноманітні виробничі процеси, використовувати найбільш ефективні методи управління, виховання і розвитку трудових колективів і окремих працівників;

4. Набути початкового досвіду ведення науково-дослідної роботи, дослідно-експериментальних форм виробничої діяльності.

5. Ознайомитися з виробничим досвідом адміністративно-управлінського персоналу господарських формувань, апробувати найбільш ефективні прийоми і методи управління, що застосовуються в системі галузевого менеджменту.

6. Порівняти теоретичні здобутки сучасної економічної науки з реальним станом розвитку виробництва і визначити заходи з удосконалення окремих підсистем управління на підприємстві.

7. На основі аналізу господарського механізму об'єкта стажування та загальних проблемних питань розвитку народного господарства України підготувати звіт у формі наукової статті з доповіддю на звітній науково-практичній конференції за підсумками стажування (тематику наукової статті магістрант узгоджує з науковим керівником).

8. Зібрати аналітично-дослідний матеріал для виконання магістерської роботи у відповідності до загальних вимог.

Організація проходження стажування. Стажування для студентів магістратури організується випусковими кафедрами терміном, визначеним відповідною програмою підготовки (зазвичай 4–8 тижнів) і закінчується заліком.

Предметом стажування є системно організований виробничий процес управління виробництвом на підприємствах різноманітних форм власності і господарювання. Магістранти знайомляться з особливостями організації процесу управління виробництвом, практичними прийомами, методами, технікою і технологією галузевого менеджменту на прикладі виробничої діяльності окремих керівників і спеціалістів.

Студенти магістратури здійснюють управлінські функції, працюючи стажистами на посадах керівників і спеціалістів структурних підрозділів (начальник цеху, бригадир, економіст, маркетолог, диспетчер тощо) згідно з

графіком та індивідуальним планом, розробленим разом з керівником стажування від підприємства. Зміст виконаних завдань магістрант викладає у щоденнику, який у кінці стажування разом з науково-практичним звітом (науковою статтею) подає на кафедру.

Під час стажування магістри обов'язково беруть участь у громадському житті підприємства (відвідування засідань, нарад, зборів трудового колективу та інших суспільних процедур).

Керівництво стажуванням. Загальне керівництво стажуванням покладається на завідувачів керуючих стажуванням кафедр. Щоденне керівництво на об'єкті стажування здійснює один із працівників управлінського персоналу (керівник підприємства, головний економіст). Він інструктує, консультує та надає магістрам необхідні дані для формування досвіду виробничої діяльності.

Керуючі стажуванням кафедри зобов'язані:

- організувати проведення інструктажу про порядок проходження стажування;
- надати магістрантам форми необхідних документів з організації процесу управління виробничими об'єктами (бізнес-план, типові положення і посадові інструкції управлінського персоналу, схеми організаційних структур управління, нормативні матеріали з оптимізації економічних, організаційних, технічних і технологічних параметрів системи операційного менеджменту тощо);
- повідомити магістрів про систему звітності про стажування (підготовка до видання наукової статті з виступом на звітній науковій конференції за напрацьованим статистичним матеріалом);
- у тісному контакті з магістрами забезпечити високу якість проходження стажування відповідно до вимог програми;
- контролювати забезпечення нормальних умов організації праці магістрів, ознайомлюючись із наявним виробничим процесом.

Організація діяльності стажистів на виробництві. Магістрантам під час стажування слід бути готовими до активної виробничої діяльності і виконання всіх функцій управлінського працівника. Специфіка стажування полягає в тому, що поява у господарстві стажистів – неординарна подія для співробітників підприємства, які не упустили можливість перевірити теоретичні здібності і професійні вміння майбутніх менеджерів. Випробування виробничим колективом – найбільш ефективний спосіб відчутти специфіку професії керівника і визначити для себе направленість подальшого професійного становлення і удосконалення. У цих умовах важливо достойно показати себе не тільки

професійно підготовленим працівником, а й управлінцем-вихователем, методистом, організатором виробничих колективів. Допомогти магістру у виборі управлінських засобів, прийомів і методів допоможуть знання теорії менеджменту, його системних концепцій в умовах реформування усіх сфер виробництва.

У перший день перебування в господарстві студенти магістратури зустрічаються з керівником підприємства або його замісником. Проводиться бесіда про діяльність даного формування, його специфіку, цілі, структуру, традиції, завдання трудового колективу, визначається керівник стажування від підприємства, складається календарний план.

Магістрант повинен бути призначений наказом керівника підприємства стажистом на певну посаду (можливий варіант ротації за декількома посадами). Він повинен ознайомитися з своїми посадовими обов'язками, положенням про діяльність структурного підрозділу в якому працює. Керівник підприємства офіційно представляє стажиста виробничому колективу, ознайомлює його з окремими керівниками структурних підрозділів господарства, головними і рядовими спеціалістами, які можуть виступати в ролі кураторів з окремих видів виробничої діяльності.

Надалі вивчається виробнича документація: нормативно-правові документи-регламенти (статут, установчий договір, положення про структурні підрозділи і служби, посадові інструкції, правила внутрішнього розпорядку); плани, звіти, робочі програми, економічні нормативи, комп'ютерна база даних тощо.

Перший тиждень стажування має ознайомлювальний, а не пасивний характер. Магістранти відвідують виробничі об'єкти відповідно до календарного пану. Під час їх відвідання слухачам магістратури бажано у своєму щоденнику робити записи, нотатки, проводити аналіз виконання організаційних повноважень за відповідними функціями управління. Осмислюються і беруться на озброєння найбільш ефективні форми і методи роботи працівників.

Після щоденного ознайомлення з особливостями виробничого процесу бажана коротка бесіда з керівником. Стажисту важливо знайти спосіб викласти свою позитивну думку про найбільш цікаві методи, прийоми та інші засоби управління, поставити питання спеціалісту і вислухати його, поради. Не варто акцентувати свою увагу на критиці тих або інших ситуацій, що були виявлені під час керування певним об'єктом, краще спробувати проаналізувати їх як проблемні, виробничі ситуації і знайти шляхи їх вирішення. При цьому

аналітичний матеріал необхідно групувати за змістом і підготовлювати його для подання у науковій статті.

Своєчасна орієнтація майбутнього фахівця на конкретні посади з визначенням конкретних завдань буде сприяти формуванню мотивації магістра до навчання, прагненню пізнати секрети професії менеджера. Фахівцю прийдеться працювати з людьми. Стиль його діяльності повинен характеризуватися технологією економічного мислення, адже стажування визначає виробничі ситуації, обумовлені одночасно економічним потенціалом підприємства, кваліфікацією співробітників, атмосферою колективу, зовнішніми обставинами.

Лінія поведінки і дій фахівця виробляється не умоглядно, а в процесі інтенсивної роботи, взаємодії, взаєморозуміння усередині колективу і за його межами. Ефективно працювати фахівець може тоді, коли за методами роботи стоять знання законів життя, розуміння його в усьому різноманітті економічно-соціальних проблем суспільства.

Лекція №7.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Мета: сформувати у студентів свідоме ставлення до самостійної роботи у ЗВО, ознайомити з основними формами організації самостійної роботи у вищій школі; розкрити сутність самостійності як педагогічного явища.

Ключові слова: самостійність змістова і організаційна, виконавча самостійність, творча самостійність, форми самостійної роботи.

План

1. Самостійність студента як педагогічне явище.
2. Види самостійності майбутніх фахівців.
3. Форми самостійної роботи студентів.
4. Специфіка організації індивідуальної роботи студентів.

Основне завдання навчального процесу у вищому навчальному закладі – навчити студентів працювати і поповнювати свої знання самостійно. *Самостійна та індивідуальна робота студентів* – це форми навчального процесу у ВНЗ, що є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Студенти повинні не тільки засвоїти відповідну навчальну програму, а й набути навички самостійної роботи. Студенти мають можливість планувати і проводити самостійну роботу в широких межах. Її частка підвищується від перших до старших курсів. Щодня потрібно витратити на самостійну роботу 3–4 години. Хоча здатності і можливості студентів до самостійної роботи різні, загальні вимоги до організації такої роботи однакові для всіх: регулярність і систематичність, виділення головного в будь-якому матеріалі, розуміння його, а не заучування; завзятість і сталість вольових зусиль.

Завдання самостійної роботи у вищому навчальному закладі – навчити студентів: творчо і самостійно працювати; планувати особисту стратегію навчання; раціонально організовувати свій час; працювати з комп'ютером; опрацьовувати літературні джерела; виконувати дослідницьку роботу, аналізувати та інтерпретувати результати наукових досліджень тощо.

В основі самостійної роботи студентів лежить поняття самостійності. Під *самостійністю* розуміють здатність людини виконати певні дії чи цілий комплекс дій без безпосередньої допомоги з боку іншої людини чи технічних засобів, що її замінюють, керуючись лише власним досвідом. Ця здатність індивіду лежить в основі його самостійної діяльності. Доцільно виділити два види самостійності: *змістовну і організаційну*.

Під змістовною самостійністю розуміють здатність людини приймати на певному рівні правильні рішення без допомоги зі сторони. Організаційна самостійність виражається у вмінні людини організувати свою самостійну роботу з реалізації прийнятого рішення. Казати про реальну самостійність можна лише тоді, коли їй властиві обидва види самостійності.

Базуючись на рівнях засвоєння творчого досвіду (впізнавання, відтворення, застосування, творчість), можна виділити чотири рівні змістовної самостійності: 1) *виконавча самостійність*; 2) *самостійність у типових ситуаціях*; 3) *самостійність в нетипових ситуаціях*; 4) *творча самостійність*.

Формування змістовної самостійності в конкретній сфері діяльності, як і засвоєння досвіду, характерна послідовністю. Тобто змістовна самостійність починає формуватися з першого рівня, а закінчується четвертим. Слід зауважити, що в цьому контексті існує суттєва проблема – досягти високого рівня інформативного і дидактичного забезпечення навчального процесу, адже міра самоуправління навчальної діяльності у студентів тісно пов'язана з повнотою представлення викладачем даних про структуру і засоби навчання й контролю. Студенти вже на початку семестру повинні знати, що вони мають опанувати, що від них вимагається, якими будуть критерії оцінювання їхніх знань, скільки балів і за що вони можуть отримати під час поточних та підсумкових контрольних заходів. Для цього на стендах, у картках-пам'ятках, відповідних сайтах університету з кожної дисципліни слід розмістити відповідні навчально-методичні матеріали.

Форми самостійної роботи студентів: домашні завдання; опрацювання літературних джерел; робота у комп'ютерних мережах; складання анотацій модулів; оцінювання професійних ситуацій; підготовка конспекту лекцій і практичних завдань.

Рекомендації щодо організації ефективної самостійної та індивідуальної роботи полягають у наступному.

По-перше, міцні знання закріплюються в пам'яті при багаторазовому повторенні, тому необхідно систематично і планомірно вивчати навчальний курс у повному обсязі, а перед іспитом тільки освіжити матеріал у пам'яті, привести його в систему.

По-друге, організація самостійної роботи ґрунтується на попередніх (базових) знаннях. Важливо дотримуватися принципу зустрічної активності студентів на лекції: «Мало слухати – треба чути, мало дивитися – треба бачити», оскільки в процесі будь-якої діяльності виникають кризи уваги. Так, за психологічними дослідженнями, в ході слухання лекції перша криза уваги настає

через 14–18 хв. після її початку, друга – ще через 11–14 хв, третя – через 9–11 хв після другої кризи, наступні повторюються постійно через 4–8 хв. Тому потрібно навчитися мистецтву відпочинку, що істотно підвищить активність уваги.

По-третє, для раціоналізації використання часу доцільно проводити його аналіз і виявляти раціональність тих чи інших витрат. Рекомендується така орієнтовна структура використання часу протягом доби для студентів: аудиторна робота – 8 год, самостійна і індивідуальна робота – 4, вільний час – 4, сон – 8 год. Періодично (погодинно) необхідно роботи невеликі перерви (5–10 хв). Кращий відпочинок – фізично активний. Щоденний відпочинок (не менше однієї години на добу) – найкраще проводити на свіжому повітрі.

Самостійна робота дозволяє студентам ефективно відпрацьовувати професійні вміння та навички. Така робота повинна бути індивідуальною із врахуванням рівня творчих можливостей студентів, їх навчальних здобутків, інтересів, потреб, навчальної активності тощо.

Індивідуальна робота студентів

Індивідуальна робота пов'язана з врахуванням їхніх індивідуальних відмінностей, таких як характер протікання процесів мислення, рівень знань і вмінь, працездатність, рівень пізнавальної і практичної самостійності, рівень вольового розвитку тощо.

Індивідуальна робота передбачає створення умов для розкриття індивідуальних творчих здібностей студентів. Студент може виконувати індивідуальну роботу як під керівництвом викладача або самостійно у позааудиторний час за окремим графіком з врахуванням особистих потреб і можливостей. Особливо актуально це питання стоїть зараз, коли студенти інколи змушені відволікатися від навчального процесу – вони працюють, заробляючи кошти на навчання, допомагають близьким, іноді хворіють, а іноді через психологічні особливості не бажають працювати в груповій динаміці. Безумовно, необхідно створити таку дидактичну систему, яка була б розрахована і на такий контингент. Необхідно надати можливість студентам працювати індивідуально.

В основі індивідуальної роботи лежить *принцип індивідуалізації*. Індивідуалізацію діяльності студента можна розглядати у двох аспектах: 1) *як процес* (суб'єктивно-особистісна зорієнтована діяльність, яка пов'язана з психологічними потребами і мотивами особистості); 2) *як форма* (це способи індивідуально-особистісних варіантів досягнення цілей навчання).

Індивідуальна робота студентів передбачає такі форми:

– *індивідуальні навчально-дослідні завдання* (вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу дисципліни і завершується контролем);

– *консультації* (вид навчальних занять, що проводяться з окремими студентами з метою підвищення рівня їхньої підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей);

– *курсіві, дипломні і магістерські проекти;*

– *розв'язання розрахункових (ситуативних) задач за варіативним принципом;*

– *аналіз і оцінювання професійних ситуацій;*

– *підготовка рефератів;*

– *складання тематичних;*

– *анотації прочитаної додаткової літератури;*

– *виконання наукових робіт;*

– *підготовка наукових доповідей і публікацій.*

Індивідуальні завдання видаються студентам у заздалегідь визначений термін. Індивідуальне завдання виконується студентом самостійно при консультуванні з викладачем. Допускаються варіанти виконання індивідуальної комплексної тематики декількома студентами.

Для залучення студентів до індивідуальної роботи у вищому навчальному закладі використовують різні форми:

– *виробничі і навчальні практики;*

– *стажування спеціалістів;*

– *лекторська робота з поширення наукових знань серед ліцеїстів та студентів-першокурсників;*

– *студентські наукові гуртки;*

– *предметні наукові олімпіади;*

– *наукові семінари і конференції;*

– *конкурси наукових робіт;*

– *конкурси наукових грантів;*

– *виставки творчих і наукових робіт;*

– *участь у роботі наукових лабораторій кафедри;*

– *участь у виконанні госпрозрахункової тематики кафедри;*

– *участь у роботі студентського наукового товариства;*

– *запровадження творчих наукових проектів.*

За численними дослідженнями автора, рівень самостійності та індивідуалізації навчально-творчої діяльності студентів є основною факторною ознакою, яка активно впливає на такі критерії якості підготовки спеціалістів, як сформованість творчого досвіду, міцність знань, продуктивність навчання, системність мислення, науковий рівень одержаних знань, рівень професійної адаптації та ін.

Викладач вищого навчального закладу

Педагогічна праця викладача вищого навчального закладу є особливою формою висококваліфікованої розумової діяльності творчого характеру. Вона спрямована на навчання, виховання і розвиток студентів, формування у них професійних знань, умінь та навичок, виховання активної життєвої позиції.

Нині в Україні навчально-виховний процес у вищих навчальних закладах забезпечують понад 90,5 тисяч викладачів, які мають наукові ступені доктора наук (темпи приросту – 38,9%), кандидата наук (темпи приросту – 10,2%), вчені звання професора (темпи приросту – 18,4%), доцента (темпи приросту – 6,8%).

Педагогічна діяльність викладача вищого навчального закладу

Особливим видом суспільно корисної діяльності людей є праця, спрямована на підготовку до життя підростаючого покоління відповідно до економічних, політичних, моральних, естетичних цілей суспільства. Педагогічна діяльність у вищому навчальному закладі має надзвичайно важливе соціальне значення, оскільки йдеться про формування майбутнього фахівця, від рівня підготовленості якого значною мірою залежить економічний, політичний, соціальний, культурний розвиток суспільства.

Педагогічна діяльність у вищому навчальному закладі – діяльність, спрямована на підготовку висококваліфікованого спеціаліста, здатного знайти своє місце на ринку праці, активно включитися у політичну, суспільну, культурну та інші сфери життя суспільства.

Об'єктом педагогічного впливу у вищому навчальному закладі є юнаки та дівчата із певними задатками, потребами, нахилами, інтересами, інтелектом, волею, почуттями. Цей цінний «матеріал» педагогічної праці робить її особливо відповідальною. Український педагог Василь Сухомлинський (1918–1970) застерігав, що в жодній справі помилки і невдачі не призводять до таких тяжких наслідків, як у педагогічній.

Особливості педагогічної діяльності. Однією з особливостей педагогічної діяльності є її динамічність, яка зумовлена тим, що об'єкт педагогічного впливу (студент) постійно розвивається, змінюється. Завдання викладача полягає насамперед у вчасному виявленні цих змін і відповідному реагуванні на них.

Педагогічна діяльність передбачає безпосередні контакти зі студентами. У процесі такого спілкування викладач впливає на них не лише своїми знаннями, а й емоційно-вольовими якостями, світоглядом тощо. З огляду на стосунки зі студентами виокремлюють такі типи спілкування викладачів зі студентами:

1. Примітивний. Ставлення до студента ґрунтується на примітивних правилах і реакціях поведінки – амбіціях, самовдоволенні тощо. Викладач демонструє свою зверхність. Студент для нього є засобом досягнення мети.

2. Маніпулятивний. Взаємини викладача зі студентом ґрунтуються на грі, зумовленій бажанням будь-що взяти гору. Він застосовує похвалу, лестощі та ін. Студент при цьому є об'єктом маніпуляції, він заляканий, інфантильний.

3. Стандартизований. У стосунках домінує формальна структура спілкування. Спостерігається слабка орієнтація на особистість; викладач дотримується стандартів етикету, але така поведінка є поверховою і, не торкаючись особистісного рівня, реалізується на рівні «масок». Студент відчуває байдужість викладача поза «маскою» і залишається об'єктом маніпуляцій.

4. Діловий. Орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності. Він дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самотійність. Значущість студента для викладача залежить від внеску в спільну діяльність. В особистісному житті студент залишається самотнім.

5. Особистісний. Спілкування ґрунтується на глибокій зацікавленості студентом, визнанні самотійності його особистості. Викладач любить студентів, вся його діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності; особистісне спілкування стає спілкуванням духовним. Студент довіряє викладачеві, викладач є для нього авторитетом.

Ставлення до студентів детермінує організаторську діяльність викладача, визначає загальний стиль його спілкування, який може бути авторитарним, демократичним, ліберальним.

Авторитарному стилеві властивий диктат, який перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на пасивного виконавця. Авторитарний викладач самочинно визначає спрямованість діяльності групи. Це гальмує ініціативу, пригнічує студентів. Основними формами взаємодії за такого стилю спілкування є наказ, вказівка, інструкція, догана. Викладач нетерпимий до заперечень. Усе це породжує несприятливий психологічний клімат. Протидії владному тиску викладача призводять до конфронтації.

Демократичний стиль ґрунтується на глибокій повазі, довірі й орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу, покликаний донести мету діяльності до свідомості кожного студента і залучити всіх до активної участі у спільній справі. Основними засобами взаємодії є заохочення, порада, інформування.

За ліберального стилю у викладача немає стійкої педагогічної позиції, вона виявляється у невторчанні, низькому рівні вимог до виховання. Такий викладач обмежується виконанням лише викладацької функції. Наслідком такої позиції є втрата поваги, погіршення успішності і дисципліни (І. Зязюн).

У педагогічній діяльності студент є суб'єктом не лише виховання, а й навчання, оскільки виховний вплив ефективний лише за умови, що студент сам буде активним учасником навчально-виховного процесу, тобто використовуватиме засвоєне знання як засіб для самовдосконалення. Така активність об'єкта праці (студента) наявна лише в педагогічній діяльності, а це потребує від викладача справжньої майстерності для спрямування навчально-пізнавальної активності у потрібне русло.

Ще однією особливістю педагогічної діяльності є те, що викладач працює не лише з окремими студентами, а й з колективами академічних груп, курсів, які теж є об'єктами і суб'єктами навчання й виховання. Це вимагає від викладача володіння методикою використання виховного впливу на колектив.

Викладач у своїй діяльності повинен досконало володіти основним інструментом – мовою і мовленням. Адже, як вказував К. Ушинський, рідна мова – це великий народний педагог, основа усякого розвитку і скарбниця всіх знань: з неї починається розуміння всього, через неї проходить і до неї повертається. Слово рідної мови є могутнім засобом духовного контакту, морального впливу і переконання.

Оскільки в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу студент піддається виховному впливу викладацького складу, студентського колективу, молодіжних організацій та інших виховних інституцій, педагогічна праця викладача передбачає координацію виховних впливів усіх цих суб'єктів виховання. Організація такої взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу є важливим компонентом педагогічної діяльності.

Основні напрями діяльності викладача вищого навчального закладу. Викладач вищого навчального закладу свою педагогічну діяльність здійснює у кількох напрямках: навчальна, методична, дослідницька, виховна.

Визначальною функцією праці викладача є *навчальна діяльність*, яка спрямована на організацію процесу навчання відповідно до нормативних документів. Вона поєднує теоретичну складову, пов'язану з розкриттям сутності науки, нових закономірностей, і практичну, яка спрямована на розв'язання педагогічних завдань. Викладач визначає мету і завдання навчання з конкретного предмета у взаємозв'язку з іншими дисциплінами; обмірковує зміст навчання, сучасні форми і методи, що сприяють активізації навчально-пізнавальної

діяльності студента, форми контролю. Основними видами цієї діяльності є лекції, лабораторні, практичні, семінарські заняття, консультації, заліки, екзамени, рецензування, організування захисту курсових робіт і проектів, керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів, керівництво дипломними роботами тощо.

З навчальною роботою тісно пов'язана *методична діяльність* щодо підготовки навчального процесу, його забезпечення та удосконалення. До неї відносять: підготовку до лекційних, лабораторних, практичних, семінарських занять, навчальної практики; розроблення і підготовку до видання конспектів лекцій, збірників вправ і задач, лабораторних практикумів, методичних матеріалів з курсових і дипломних робіт; поточну роботу щодо підвищення педагогічної кваліфікації (читання методичної і навчальної, науково-методичної літератури); вивчення передового досвіду з представленням звітності і рецензування конспектів лекцій, збірників задач і лабораторних практикумів; складання методичних розробок, завдань, екзаменаційних білетів, тематики курсових робіт; розроблення графіків самостійної роботи студентів тощо.

У процесі методичної роботи підвищується рівень майстерності самого викладача: він засвоює зміст нових навчальних програм, технологій і реалізовує їх; постійно ознайомлюється з досягненнями психолого-педагогічних наук і методик викладання навчальних дисциплін; вивчає і впроваджує передовий педагогічний досвід; удосконалює власні навички самоосвіти тощо.

Важливе місце в діяльності викладача навчального закладу належить *організаційно-методичній роботі*: робота на підготовчому відділенні, у приймальній комісії, організація педагогічних практик, підготовка матеріалів на засідання кафедри, ради факультету, ради вищого навчального закладу, робота з підготовки науково-методичних семінарів та ін.

Педагогічна діяльність викладача має поєднуватись з *дослідницькою*, яка збагачує внутрішній світ, розвиває творчий потенціал, підвищує науковий рівень знань. У свою чергу педагогічна діяльність спонукає до глибоких узагальнень і систематизації матеріалу, до досконалішого формулювання ідей, висновків і нових гіпотез.

Педагогічна наука може розвиватися лише за умови збагачення її новими фактами, здобутими у процесі науково-дослідної роботи. Хороший викладач, щоб краще й глибше оволодіти своїм навчальним предметом, ознайомлюється з новою науковою літературою, стежить за розпитком цієї науки за кордоном, аналізує основну методичну літературу, уважно опрацьовує науково-методичні

журнали зі свого предмета, вивчає досвід навчально-виховної роботи своїх колег за фахом, експериментально перевіряє доцільність запровадження у власну практику педагогічних новацій. Працюючи над науковим матеріалом, викладачеві слід його переосмислити, виявити те, що доцільно застосувати у своїй навчально-виховній діяльності. *Виховну діяльність* викладач здійснює передусім у процесі навчання, використовуючи потенційні можливості навчальних дисциплін, а також під час спілкування у поза-лекційний час. Важливо, щоб кожен викладач усвідомив важливість свого виховного впливу на майбутніх фахівців і реалізував цю функцію не лише через співбесіди, кураторську роботу, керівника клубів, роботу в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо, а й на власному прикладі. Усі розглянуті функції викладача виявляються в єдності, хоча у різних викладачів може одна превалювати над іншими: у деяких переважає педагогічна спрямованість, в інших – дослідницька, у третіх – однаково виражена педагогічна і дослідницька.

Професіоналізм викладача вищого навчального закладу виявляється в умінні на основі аналізу педагогічних ситуацій бачити і формулювати педагогічні завдання та знаходити оптимальні способи їх розв'язання. А це вимагає творчого підходу до педагогічної діяльності.

Психолого-педагогічна структура діяльності викладача. Для ефективного виконання педагогічних функцій сучасному педагогу важливо усвідомлювати основні компоненти психолого-педагогічної структури своєї діяльності, а також педагогічні дії і професійно важливі вміння та психологічні якості, необхідні для її реалізації.

Психолого-педагогічна структура діяльності – система дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних завдань.

У цій системі виокремлюють такі функціональні компоненти (Н. Кузьміна): гносеологічний, конструктивний, організаційний, комунікативний.

Гносеологічний (грец. *gnostikos* – пізнавальний) компонент охоплює вивчення кожного студента і колективу; визначення сфери застосування усіх методів навчання й виховання; вивчення методичних вказівок та інструкцій, розмежування в них об'єктивного і суб'єктивного; аналізування власного досвіду і досвіду інших викладачів, узагальнення його і перенесення ефективних форм, методів і прийомів у практику своєї роботи; самоосвіта і самовиховання.

Конструктивний компонент передбачає добір і композицію навчальної інформації, яку слід донести до студентів; планування діяльності студентів щодо

цієї інформації; проектування власної діяльності і поведінки для взаємодії зі студентами.

Молодим педагогам слід передусім навчитися конструювати навчальний матеріал, виділяти в ньому головне і правильно розподіляти за часом, щоб цей матеріал легко сприймався аудиторією.

Організаційний компонент охоплює: структурування інформації в процесі її повідомлення студентам; організацію різних видів діяльності студентів таким чином, щоб результати відповідали цілям системи; організацію власної діяльності і поведінки в процесі безпосередньої взаємодії зі студентами.

Комунікативний компонент передбачає налагодження педагогічно доцільних стосунків з тими, на кого спрямований вплив (визнання моральної, інтелектуальної і політичної вищості як керівника і організатора – «взаємини і горизонталі»); встановлення правильних відносин з тими, хто виступає в ролі керівників даної системи (дисциплінованість, принциповість, творчість – «взаємини по вертикалі») і партнерів; співвіднесення своєї діяльності з державним завданням, доведеним до керівника як громадянина.

Психологічна структура діяльності викладача є динамічною. Педагогам необхідно серйозно продумувати стратегію завоювання аудиторії, оскільки від цього залежать стосунки ні студентським колективом. Адже якщо не здобудеш авторитету, то виправити ситуацію буде важко.

Структуру діяльності викладача розглядають у двох аспектах. Перший її аспект передбачає взаємозв'язок ЗНАНЬ і умінь:

- спеціальних (знання теорії своєї науки та практичні і вміння застосовувати їх в педагогічній діяльності);

- педагогічних (знання дидактики вищої школи, теорії виховання, усвідомлення основної мети навчання і виховання у вищому навчальному закладі, діагностика професійних даних майбутнього спеціаліста, прогнозування його фахового зростання);

- психологічних (знання психологічних основ викладання обраного предмета, психічних станів студентів і свого власного, закономірностей вікових та індивідуальних особливостей сприймання студентами змісту навчання);

- методичних (знання шляхів, методів, прийомів і засобів донесення наукової інформації до студентів).

Другий аспект структури педагогічної праці викладача – це його конструктивна, організаційно-мобілізуєча, комунікативно-розвивальна, інформаційно-орієнтуєча, дослідницька і гносеологічна діяльність, що передбачає високу кваліфікацію.

Підготовка висококваліфікованого спеціаліста у вищій школі передбачає не лише запам'ятовування масивів інформації, а й розвиток навичок самостійного творчого мислення, здатності продукувати нові знання, вміння застосовувати їх на практиці. Продуктивне мислення формується тільки у проблемних ситуаціях, які сприймаються як протиріччя між наявними і новими знаннями. Ефективним навчання може бути лише в процесі дослідження. Тому у вищій школі у навчальний процес впроваджують методи науково-дослідної діяльності, прищеплюють студентам вміння володіти методологією наук як інструментом здобування нових знань. З огляду на це викладач вищого навчального закладу перетворюється на вченого-дослідника, теоретика і практика, керівника дослідницького студентського колективу, психолога-вихователя, управлінця навчально-пізнавальною діяльністю студентів.

Рівні готовності викладача до педагогічної діяльності. Ефективність викладацької роботи залежить від професійності викладача. За результатами роботи педагогів відносять до кількох рівнів (Н. Кузьміна):

- 1) репродуктивний (недостатній) полягає в умінні розповісти те, що знає сам;
- 2) адаптивний (низький) – передбачає вміння пристосувати своє повідомлення до особливостей аудиторії;
- 3) локально-моделюючий (середній) – полягає у володінні педагогом стратегіями передавання знань з окремих розділів та тем;
- 4) системно-моделюючий (високий) – полягає в умінні формувати систему знань, умінь, навичок з предмета загалом;
- 5) системно-моделюючий діяльність і поведінку (вищий) – передбачає здатність педагога перетворювати свій предмет на засіб формування особистості вихованців.

Педагоги першого і другого рівня не володіють свідомими стратегіями педагогічної діяльності та здійснюють її здебільшого завдяки інтелектуальним якостям. Власне педагогічні здібності виявляються на третьому рівні, коли домінанта зміщується із себе на вихованців. На четвертому і п'ятому рівнях уже очевидна педагогічна обдарованість, що виявляється у спроможності підпорядковувати класні інтереси педагогічній меті, створювати оригінальні системи навчально-виховної роботи. На високих рівнях педагогічної діяльності виявляються спеціальні здібності (художні, артистичні), які також спрямовуються на досягнення педагогічних цілей.

Вимоги до особистості викладача вищого навчального закладу

Особливості педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі передбачають певні вимоги до особистості викладача.

1. Усвідомлення свого громадянського обов'язку – виховання гідних громадян країни, висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства.

2. Досконале володіння своїм предметом. Як свідчить досвід, успішно навчає і виховує той викладач, який знає свій предмет. Згідно з опитуванням студентів найавторитетнішими вони вважають тих викладачів, які мають глибокі знання. Однак знання викладача можуть стати могутнім засобом навчання й виховання лише за умови, що він не просто викладає їх, а використовує матеріал науки для розумового розвитку студентів, їх фахової підготовки, морального виховання. Крім того, викладач повинен добре орієнтуватися в суміжних дисциплінах, що сприятиме глибшому розкриттю закономірних зв'язків між предметами, явищами і процесами реального світу, формуванню всебічно розвинутого спеціаліста.

3. Майстерне володіння методикою викладання, управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, що допомагає викладачеві складне завдання подати доступно, врахувати особливості особистості студента, зацікавити інформацією, викликати захоплення нею і бажання поповнювати свої знання.

4. Педагогічна вираженість. Це своєрідна установка на педагогічну діяльність і психологічна готовність до неї. Вона виявляється у спрямованості думок і прагнень щодо навчання й виховання студентів, у манері розмовляти, в поведінці тощо. Завдяки цій рисі викладач стає здатним інтуїтивно виділяти з навколишнього середовища навчально-виховні факти і відповідно педагогічно їх інтерпретувати.

5. Розумна любов до студентів. Проте, як зауважив А. Макаренко, така любов виключає безпринципне і поблажливе ставлення до молодої людини, потурання її слабкостям. На його думку, вимогливість не суперечить любові і повазі до людини: саме у вимогливості до людини і полягає повага до неї.

6. Ерудованість. Окрім глибоких знань свого предмета, викладач повинен володіти ґрунтовними знаннями з питань філософії, політики, мистецтва, сучасних досягнень науки і техніки. Це допоможе йому спілкуватися зі студентами на різноманітні теми. Широта його інтересів дає змогу спрямувати студентів на цікаві справи, допомагати їм в організації змістовного дозвілля.

7. Творчий підхід до справи. Викладач, який є творчою особистістю, перевіряє та аналізує власний досвід, вивчає і використовує все краще з чужого, шукає і знаходить нові, досконаліші, раціональніші педагогічні технології.

Психологічними передумовами педагогічної творчості є *професійно-специфічні здібності*, тобто сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності:

- організаторсько-педагогічні здібності (організування навчально-пізнавальної діяльності студентів і власної діяльності, загальне та професійне самовдосконалення);

- дидактичні здібності (підготовка навчальних матеріалів, доступність, виразність, переконливість при поясненні навчального матеріалу; здійснення мотивації діяльності);

- перцептивні (лат. *perceptio* – сприймання) здібності (об'єктивне оцінювання емоційного стану студентів і його врахування у навчальній діяльності);

- комунікативні здібності (налагодження педагогічно доцільних стосунків зі студентами та колегами з навчально-виховної діяльності);

- сугестивні (лат. *suggestio* – навіювання) здібності (здібності емоційно-вольового впливу на людину);

- гносеологічно-дослідницькі здібності (виявляються в умінні пізнати і об'єктивно оцінити педагогічні явища та процеси; їх рівень залежить від рівня дослідницької культури викладача, його методологічних знань і дослідницьких умінь);

- науково-пізнавальні здібності (володіння науковими знаннями, розуміння взаємозв'язків між науками).

Творчий викладач виступає і як дослідник, який, спираючись на основні положення теорії навчання і виховання, досліджує навчально-виховний процес, робить висновки, експериментує. Здійснення педагогічної діяльності на дослідницькому рівні, творчий підхід до неї вимагає від викладача постійної роботи над собою. З цього приводу К. Упінський зауважив, що вчитель в учителіві живе лише доти, поки він вчиться.

8. Високі моральні якості. У моральному аспекті педагог повинен бути таким, якими прагне зробити вихованців, тобто живим взірцем чеснот.

9. Уміння володіти власною емоційно-вольовою сферою. Це виявляється передусім у продуманій поведінці, відповідних емоціях «мажорного» чи «мінорного» характеру. Таке перевтілення викладача необхідне, щоб вплинути на студента, змусивши його пережити певну ситуацію. Окрім того, педагогу необхідно виявляти емоції і волю у несподіваних ситуаціях педагогічного процесу, що потребує розвинутого педагогічного самовладання, витримки,

вміння швидко вибирати шляхи адекватного реагування на ситуацію, правильно її розв'язувати.

Для успішної роботи зі студентами викладач має бути цілеспрямованим, ініціативним, дисциплінованим, вимогливим до себе та інших. Особливо важливі для нього витримка, здатність до гальмування у поєднанні зі швидкою реакцією і винахідливістю, емоційною рівновагою, умінням володіти своїми почуттями.

10. Педагогічна спостережливість і уважність. Спостерігаючи за студентами, викладач отримує інформацію про їхні індивідуальні особливості, розуміння ними навчального матеріалу, ставлення до навчання і викладачів, стосунки між ними, настрої і психічні стани, їх реагування на зауваження та оцінку успіхів у навчанні й поведінці.

Під час навчальних занять викладачеві необхідно тримати в полі зору усіх студентів групи; концентрувати свою увагу на розгортанні теми, зміні різних видів навчальних завдань і засобів, зосереджувати свою увагу на написаному, щоб не припуститися помилок у словах, формулах, обчисленнях тощо.

11. Натхнення та інтуїція. Натхнення приходить до людини внаслідок її значних зусиль над своєю психікою, націленості на предмет дослідження, постійного обмірковування і переживання його. Це такий психічний стан, коли одночасно задіяні усі сфери психіки – розум, почуття, сприймання, інтуїція тощо.

Інтуїція виявляється в особливому відчутті правильного напрямку діяльності, у бажанні її результатів, неусвідомленому переконанні, що саме так, а не інакше слід діяти.

12. Досконале володіння мовою і мисленням. Мова і мислення викладача повинні бути педагогічними. Йдеться про конкретність, чіткість думок, їх логічність, дохідливість, переконливість, впливовість, здатність викликати у студентів відповідні почуття. Крім того, мова педагога має бути позбавлена дефектів (шепелявість, запинання, невимовляння окремих звуків, надмірно швидкий або сповільнений темп). Важливою вимогою до викладача вищого навчального закладу є володіння ним державною українською мовою.

Педагогічне мислення викладача полягає у здатності застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, методики у конкретних педагогічних ситуаціях навчально-виховної роботи.

13. Оптимізм. Він має бути невід'ємною рисою сучасного викладача. Його наявність впливає на ефективність навчання і виховання студентів, викликає у них позитивні емоції, добрий настрій і захопленість справою, активність, рішучість, упевненість у своїх силах.

14. Педагогічний такт. Це професійна психолого-педагогічна особливість поведінки викладача у стосунках зі студентами, яка відповідає цілям і завданням виховання і виявляється у творчій педагогічно виправданій його діяльності. Педагогічний такт передбачає відповідне ставлення до студентів, уміння в кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки. Він потрібен викладачеві у системі його виховного впливу як на студентський колектив, так і на кожного студента зокрема.

15. Здоров'я і зовнішній вигляд. Професія викладача вимагає значного нервового і фізичного напруження, тому він має турбуватися про своє здоров'я.

Важливе значення у педагогічній діяльності має зовнішній вигляд викладача. Неприваблива зовнішність викликає негативне ставлення до нього, а відтак і до навчальної дисципліни, яку він викладає, до моральних настанов, які він пропагує.

Сукупність особистих якостей викладача формує його авторитет, тобто загально визнану студентами значущість його достоїнств і оснований на цьому силу його виховного впливу. Авторитетним є той викладач, який глибоко знає свій предмет і майстерно його викладає, любить молодь, відчуває її наміри і прагнення, доброзичливо відгукується на них. Без авторитетної, незламної, непохитної в очах вихованців особистості педагога, зазначав В. Сухомлинський, ідеал перетворюється на покинутий прапороносцем прапор. Багато проблем виховання криється саме в тому, що часто вихованця закликають іти за прапором, якого ніхто не несе. Бути прапороносцем ідеалу, нести на своєму прапорі вогонь ідеального – саме в цьому секреті педагогічного авторитету.

Педагогічна майстерність викладача вищого навчального закладу

Викладач вищого навчального закладу повинен постійно працювати над вдосконаленням своєї педагогічної майстерності, від чого значною мірою залежать результати його роботи.

Педагогічна майстерність – сукупність якостей особистості, які забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога.

Складовими професійної майстерності є професійні знання, педагогічна техніка, педагогічні здібності, педагогічна моральність, професійно значущі якості, зовнішня культура.

Професійні знання є фундаментальною основою педагогічної майстерності і охоплюють три блоки навчальних дисциплін: психолого-педагогічні, фахові, соціально-гуманітарні.

Педагогічна техніка передбачає наявність трьох груп умінь: здійснювати навчально-виховний процес, виховну роботу; взаємодіяти зі студентами,

управляти ними в процесі різноманітної діяльності; управляти собою, своїм емоційним станом, мовленням, тілом, що виявляється у поведінці. Педагогічні вміння допомагають формуванню професійної позиції викладача, дають змогу отримати результат, адекватний цілям, задумам.

До *педагогічних здібностей* належать комунікативність, креативність (творчість), рефлексія (аналіз власного психічного стану); перцептивні (здібності до сприйняття нового), інтелектуальні, організаторські.

Педагогічна моральність передбачає гуманістичну спрямованість особистості викладача і охоплює його ціннісні орієнтації, ідеали, інтереси. Втілюється вона в педагогічній позиції викладача, у виборі конкретних завдань навчально-виховного процесу, впливає на стосунки із студентами, визначає гуманістичну стратегію педагогічної діяльності.

До *професійно значущих якостей* відносять доброзичливість, об'єктивність, вимогливість, самостійність, самоконтроль, порядність, оптимізм, наявність педагогічних здібностей. Ці якості підвищують продуктивність та ефективність педагогічної діяльності.

Зовнішню культуру викладача формують одяг, зачіска, макіяж, осанка, мова, форми невербального спілкування тощо.

Усі ці компоненти-характеристики створюють передумови для перетворення педагогічної діяльності на мистецтво. Досягнення цього є тривалим і складним процесом. У цьому процесі виокремлюють кілька етапів (Р. Піонова).

1. Професіоналізм. Ним володіє випускник вищого педагогічного закладу. У процесі самостійної роботи в навчальному закладі триває його професійне зростання, вдосконалення, але інтенсивніше й цілеспрямованіше. Ефективність цього процесу залежить від установки на самоосвіту і самовиховання, від наявності відповідної програми. Крім того, викладач може вчитися в педагогів-майстрів, аналізувати роботу досвідчених колег, відвідувати семінари, курси, брати участь в наукових і практичних конференціях.

2. Педагогічна майстерність. У процесі діяльності психолого-педагогічна культура викладача зростає. Окрім репродуктивної діяльності, він займається педагогічним моделюванням, пошуком нових елементів в навчально-виховному процесі, його вдосконаленням. Одночасно розвиваються педагогічні здібності, якості, збагачується методичний арсенал. Однак розвиток структурних компонентів педагогічної майстерності відбувається нерівномірно. До педагога-майстра звертаються за порадою та досвідом менш досвідчені колеги.

3. Педагогічне новаторство. Викладач-новатор вносить принципово нові ідеї у навчально-виховний процес, розробляє нові методичні системи, створює нові педагогічні технології. Внаслідок цього не лише підвищується продуктивність професійної підготовки студентів, а й змінюється її якість. Стати педагогом-новатором допомагають високий рівень теоретичної і практичної підготовки, інтелектуальні здібності, творчий склад розуму.

Особистісні якості викладача вищого навчального закладу відіграють важливу роль у вихованні і навчанні студентів, оскільки він постійно перебуває у сфері уваги молодих людей. Викладач є для студента і взірцем, і засобом виховного впливу на нього. Студент, наслідуючи викладача, переймає його знання, вміння, манери тощо. Знання педагога, його кращі моральні й вольові якості є потужним засобом переконання і впливу на студента.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ З КУРСУ

Практичне заняття № 1-2

Тема: *Система педагогічних дисциплін у підготовці майбутніх учителів початкових класів*

План

1. Система педагогічних дисциплін, що викладається на спеціальності “Початкове навчання”
2. Навчально-методичний комплекс за спеціальністю “Початкове навчання”
3. Навчальний графік, робочі програми, тематичні плани
4. Роль кафедри педагогіки в управлінні навчальним процесом

Практичне заняття № 3

Тема: *Викладач вищого навчального закладу як організатор навчального процесу*

План

1. Організація праці викладача педагогіки
2. Педагогічна культура викладача вищого навчального закладу
3. Вимоги до особистості викладача вищого навчального закладу
4. Педагогічна майстерність викладача вищого навчального закладу
5. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи

Практичне заняття № 4

Тема: *Методичні особливості викладання дисциплін “Загальна педагогіка”, “Дидактика”, “Школознавство”*

План

1. Методика читання лекцій
2. Методика організації та проведення практичних та семінарських занять із загальної педагогіки, дидактики, школознавства
3. Організація лабораторних занять
4. Керівництво науковою роботою студентів із загальної педагогіки, дидактики, школознавства

Практичне заняття № 5

Тема: *Методичні особливості викладання “Теорії і методики виховання”*

План

1. Лекції з теорії та м методики виховання
2. Методика організації та проведення практичних занять
3. Організація практичної підготовки майбутніх фахівців з методики виховної роботи
4. Особливості самостійної роботи студентів з теорії і методики виховної роботи
5. Навчально-педагогічні ігри на заняттях з теорії і методики виховної роботи

Практичне заняття № 6

Тема: *Методичні особливості викладання історії педагогіки студентам спеціальності “Початкове навчання”*

План

1. Організація і проведення лекцій з історії педагогіки
2. Методичні особливості проведення семінарських занять з історії педагогіки
3. Специфіка самостійної роботи студентів з історії педагогіки
4. Керівництво науково-дослідною роботою майбутніх учителів початкової школи з історії педагогіки
5. Контроль та оцінювання знань студентів з педагогічних дисциплін

Практичне заняття № 7

Тема: *Зміст і організація педагогічної практики студентів спеціальності “Початкове навчання”*

План

1. Загальна характеристика виробничої та навчальної практики студентів спеціальності “Початкове навчання”
2. Програма та зміст навчальної практики “Шкільний день”
3. Специфіка організації педагогічної практики “Літня практика в оздоровчих таборах”
4. Методичні особливості організації виробничої педагогічної практики на старших курсах
5. Стажування студентів магістратури

Практичне заняття № 8

Тема: *Планування та організація самостійної роботи студентів з педагогічних дисциплін*

План

1. Загальна характеристика самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів
2. Організація консультацій щодо самостійної роботи студентів
3. Рівні змістової самостійності (виконавча, творча)
4. Форми самостійної роботи студентів

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

КР № 1

1. Розкрийте специфічні риси викладання для дорослих.
2. В чому полягають мета та завдання курсу “Методика викладання педагогічних дисциплін”.
3. Сучасна концепція вищої освіти.
4. Фундаменталізація, гуманізація та гуманітаризація освіти у вищій школі.

КР № 2

1. Специфічні особливості викладання загальної педагогіки та історії педагогіки.
2. Особливості викладання окремих тем з теорії виховання.
3. Контроль та облік знань, умінь, навичок студентів на заняттях педагогічного циклу.
4. Форми і методи викладання педагогічних дисциплін у вищому педагогічному закладі.

КР № 3

1. Педагогічна творчість і її сутність та ознаки.
2. Принципи підготовки творчого спеціаліста – вчителя. Етапи формування у студентів творчої педагогічної діяльності.
3. Педагогічне проектування та педагогічні технології.
4. Інноваційні технології реалізації навчального процесу у вищому педагогічному закладі освіти.

ТЕМАТИКА НАУКОВИХ РОБІТ І РЕФЕРАТІВ

1. Зміст Державної національної програми «Освіта України – XXI ст.».
2. Психолого-педагогічні та соціальні аспекти підвищення якості підготовки кадрів економічного профілю.
3. Становлення багаторівневої системи підготовки кадрів в університеті.
4. Зміст освіти в системі підготовки аграрних менеджерів.
5. Структура педагогічної системи навчального процесу.
6. Дидактичні принципи навчання та їх розвиток.
7. Показники якості підготовки спеціалістів: кваліфікаційні характеристики, критерії оцінки якості навчання.
8. Цілі, види і форми контролю якості навчання.
9. Професійна майстерність викладача.
10. Контроль якості викладання дисциплін управлінського циклу.
11. Диференціація контролю знань, умінь і навичок студентів.
12. Комплексний аналіз якості підготовки кадрів за результатами контролю.
13. Навчально-методична документація кафедри: нормативна, планова, методична, навчальна, звітно-інформаційна.
14. Розроблення часткових методик викладання навчальних дисциплін.
15. Створення навчально-методичного комплексу з дисципліни.
16. Інноваційні технології навчання у вищій школі.
17. Психологія взаємовідносин студентів і викладачів при аудиторній роботі.
18. Проблеми уваги у студентській аудиторії.
19. Упровадження модульно-рейтингової технології навчання.
20. Індивідуальна робота в умовах групового навчання.
21. Засоби навчання. ТЗН у навчальному процесі.
22. Самостійна робота студентів у процесі навчання.
23. Характеристика навчальних програм економічних спеціальностей.
24. Професійна підготовка менеджерів.
25. Мотивація і стимули відмінного навчання студентів і ефективної роботи викладачів.
26. Педагогічні експерименти. Передовий досвід у навчальному процесі.
27. Методи активізації навчання та організація їх впровадження.
28. Розвиток демократичних основ навчального процесу.
29. Організація процесу самоуправління навчально-творчою діяльністю.
30. Альтернативні системи навчання. Пошук шляхів удосконалення економічної освіти.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Акредитація (від лат. *довіряю*) **вищих навчальних закладів** – процедура надання вищому навчальному закладу права здійснювати освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Акредитована спеціальність – спеціальність відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, за якою вищий навчальний заклад певного типу отримав право провадити освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти та кваліфікації.

Антинаркогенне виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування у студентства несприйнятливості до наркогенних речовин (тютюну, алкоголю, наркотиків), подолання звичок до вживання цих речовин тими молодими людьми, яким вони притаманні.

Бакалавр (лат. *увінчаний лаврами*) – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі повної загальної середньої освіти здобув поглиблену загальнокультурну підготовку, фундаментальні та професійно-орієнтовані уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці і здатний розв'язувати типові професійні завдання, передбачені відповідними посадами у певній галузі народного господарства.

Вибіркова частина змісту освіти – рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістові модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у кваліфікованих фахівцях певної спеціалізації, досягнень наукових шкіл і навчальних закладів.

Викладання – діяльність викладача, спрямована на управління навчально-пізнавальною діяльністю студента на основі врахування об'єктивних і суб'єктивних закономірностей, принципів, методів, організаційних форм і засобів навчання.

Вищий навчальний заклад – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує згідно з наданою ліцензією освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку громадян відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову і науково-технічну діяльність.

Тендерне (*англ. рід*) **виховання** – цілеспрямований систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування у них егалітарних (партнерських) цінностей, поваги до особистості незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками статево толерантної поведінки.

Дидактика (*грец. повчальний*) **вищої школи** – галузь педагогіки вищої школи, яка розробляє теорію освіти і навчання у вищих навчальних закладах, а також виховання у процесі навчання.

Дистанційне (*лат. відстань, проміжок між чимось*) **навчання** – форма навчання, за якої спілкування між викладачем і студентом відбувається за допомогою листування, магнітофонних, аудіо-та відеокaset, комп'ютерних мереж (Інт. егпет.), кабельного та супутникового телебачення.

Диференційоване (*лат. різниця, відмінність*) **навчання** – спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність, яка з огляду на вікові, індивідуальні особливості суб'єктів учіння, соціальний досвід спрямована на оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток студентів, засвоєння необхідного обсягу знань, практичних дій за різними навчальними планами та програмами.

Екологічна культура – наявність глибоких знань про навколишнє середовище, екологічний стиль мислення, що зумовлює відповідальне ставлення до природи та свого здоров'я; уміння і досвід розв'язання екологічних проблем; безпосередня участь у природоохоронній роботі, а також здатність прогнозувати можливі негативні віддалені наслідки природоперетворювальної діяльності людини.

Екологічна свідомість особистості – сукупність знань, уявлень людини про її взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємодію зі світом природи.

Екологічне виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування у студентів екологічної культури.

Економічне виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування на основі спеціальних знань економічної свідомості, економічного мислення, умінь і навичок економічної діяльності, економічно значущих якостей особистості.

Естетична культура – здатність особистості до повноцінного сприймання, правильного розуміння прекрасного у мистецтві і дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя та діяльність за законами краси.

Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, що реалізується як художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання,

оцінки, смаки, ідеали і виражається в мистецькій творчості та естетичних поглядах.

Естетичне виховання – складова частина виховного процесу, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини.

Закономірність виховання – стійкий, об'єктивний, істотний зв'язок у вихованні, реалізація якого сприяє ефективному розвитку особистості.

Закономірності навчання – об'єктивні, стійкі та істотні зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність.

Засіб виховання – вид суспільної діяльності, який впливає на особистість у певному напрямі.

Засіб навчання – сукупність предметів, ідей, явищ і способів дій, які забезпечують реалізацію навчально-виховного процесу.

Зміст освіти – науково обґрунтована система дидактичного та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Конформізм (лат. *подібний, відповідний*) – пасивне, пристосовницьке прийняття наявних порядків, правил, норм у поведінці.

Кредит (лаг. *він вірить*) – числова міра повного навчального навантаження студента з конкретної дисципліни, яка спонукає студентів до вільного вибору навчальних дисциплін та якісного їх засвоєння і є одним із критеріїв порівняння навчальних систем вищих навчальних закладів.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу – модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів).

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, за якої студент під керівництвом викладача проводить природничі або імітаційні експерименти чи досліди з метою підтвердження окремих теоретичних положень певної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень.

Магістр (лат. *начальник, учитель*) – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні знання та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для розв'язання проблемних професійних завдань у певній галузі народного господарства.

Метод виховання – спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, спрямований на формування в них певних поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Метод навчання – спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладачів та студентів, спрямований на досягнення поставлених вищою школою цілей.

Метод науково-педагогічного дослідження – шлях вивчення і опанування складних психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивних закономірностей навчання і виховання.

Метод ранжування (нім. *ставити в ряд*) – розміщення зафіксованих показників у певній послідовності (зменшення чи збільшення), їх визначення в цьому ряду об'єктів.

Метод реєстрування – виявлення певної якості в явищах певного класу і обрахування за її наявністю або відсутністю.

Метод учіння – спосіб пізнавальної діяльності студентів, зорієнтований на творче оволодіння знаннями, уміннями і навичками та вироблення світоглядних переконань на заняттях і в самостійній роботі.

Методичні вказівки – навчальні або виробничо-навчальні видання роз'яснень з певної теми, розділу або питань навчальної дисципліни, виду практичної діяльності.

Модуль (лат. *міра*) – логічно завершена система теоретичних знань і практичних умінь з певної дисципліни, адаптованих до індивідуальних особливостей суб'єктів учіння, і визначеним оптимальним часом на організацію їх засвоєння.

Моральне виховання – виховна діяльність вищого навчального закладу, спрямована на формування у студентів стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

Навчальна лекція (лат. *читання*) – логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмета, ілюстрований за необхідності наочною та супроводжуваний демонструванням дослідів.

Навчальна програма – документ, який визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми підготовки, її зміст, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни, вимоги до знань і вмінь студентів.

Навчальні посібники – навчальні видання, що доповнюють або частково (повністю) замінюють підручник.

Навчальний план – документ, складений вищим навчальним закладом освіти на підставі освітньо-професійної програми та структурно-логічної схеми підготовки, який визначає перелік і обсяг нормативних та вибіркового навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми і засоби здійснення поточного й підсумкового контролю.

Навчальний рейтинг (*англ. оцінка*) – інтегральний індекс або комплексний показник якості навчання студента, його розвитку на певному етапі, який визначає не лише якість здобутих знань і вмінь з окремих дисциплін, а й систематичність у роботі, активність, творчість, самостійність студента.

Наукове організування самостійної роботи студентів (НОСРС) – система заходів з упровадження досягнень науки і передового педагогічного досвіду в організуванні самостійної роботи студентів з метою підвищення її ефективності.

Нові інформаційні технології навчання – методологія і технологія навчально-виховного процесу з використанням новітніх електронних засобів.

Нормативна частина змісту освіти – обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики як змістові модулі із зазначенням їх обсягу і рівня засвоєння, а також форм державної атестації.

Оцінювання знань – визначення й вираження в умовних одиницях (балах), а також в оціночних судженнях викладача знань, умінь і навичок студентів відповідно до вимог навчальних програм.

Педагогіка вищої школи – наука про закономірності навчання і виховання студентів, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців відповідно до вимог держави.

Педагогічна діяльність у вищому навчальному закладі – діяльність, спрямована на підготовку висококваліфікованого спеціаліста,

здатного знайти своє місце на ринку праці, активно включитися у політичну, суспільну, культурну та інші сфери життя суспільства.

Педагогічна майстерність – сукупність якостей особистості, які забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога.

Педагогічне дослідження – процес формування нових педагогічних знань; вид пізнавальної діяльності, спрямований на розкриття об'єктивних закономірностей навчання, виховання і розвитку.

Педагогічний консилиум (лат. *нарада, засідання*) – колективне оцінювання даних особистості та прогнозування її подальшого розвитку.

Підручник – книга, яка містить основи знань з певної навчальної дисципліни, викладені на рівні сучасних досягнень науки згідно з цілями навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики.

Правове виховання – виховна діяльність вищого навчального закладу, правоохоронних органів, спрямована на формування у студентів правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки студентів.

Практичне (грец. діяльний) заняття – форма навчального заняття, за якої викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування через індивідуальне виконання відповідно до сформульованих завдань.

Приєм виховання – частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективного застосування методу в конкретній ситуації.

Принципи (лат. *початок, основа*) **навчання** – основні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи.

Принципи виховання – керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту і методів його організації.

Проблемне (задача, утруднення) навчання – дидактична система, яка ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, на прийомах і методах викладання та учіння з елементами наукового пошуку.

Проблемне викладання – створення системи послідовних проблемних ситуацій і управління процесом їх вирішення.

Проблемне учіння – особлива форма творчої навчальної діяльності студентів щодо засвоєння знань і способів діяльності з наявністю аналізу проблемних ситуацій, формулювання проблем і їх розв'язання шляхом висунення припущень, обґрунтування і доведення гіпотез.

Програма виховання – короткий виклад основних положень і цілей діяльності вищого навчального закладу щодо виховання студентів упродовж усього періоду їх навчання.

Просемінар – перехідна від уроку форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів через практичні і лабораторні заняття, в структурі яких є окремі компоненти семінарської роботи, до вищої форми – власне семінарів.

Професійна етика (*звичай, правило*) – моральні принципи, пов'язані з поведінкою людини у сфері її професійної діяльності.

Професійне самовдосконалення – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції і розвитку

професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і власної програми розвитку.

Професійно-специфічні здібності – сукупність індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють успішній педагогічній діяльності.

Процес виховання – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Психолого-педагогічна структура діяльності – система дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних завдань.

Рейтинг (*англ. оцінювати, визначати клас*) – позиція студента в групі за результатами навчання з певного предмета, яка визначається рейтинговим показником.

Рейтинг з дисципліни – сума всіх рейтингових оцінок, а також заохочувальних і штрафних балів.

Самостійна навчально-пізнавальна робота студентів – різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі.

Семінарське (*лат. розсадник*) **заняття** – вид навчальних практичних занять студентів вищих навчальних закладів, який передбачає самостійне вивчення студентами за завданням викладача окремих питань і тем лекційного курсу з наочним оформленням матеріалу у вигляді реферату, доповіді, повідомлення тощо.

Система вищої освіти – сукупність вищих закладів освіти, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну і практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Спецкурс – навчальний предмет, курс, який вивчається студентами на старших курсах з метою оволодіння вузькоспеціалізованими, новітніми знаннями з певної науки, формування актуальних для певної спеціалізації умінь і навичок.

Спецсемінар – навчальний предмет, курс, що вивчається студентами на старших курсах в межах вузької спеціалізації і передбачає оволодіння спеціальними засобами професійної діяльності в обраній для спеціалізації галузі науки або практики.

Трудове виховання – процес формування потреби в праці і сумлінного, творчого ставлення до неї, гордості за свою професію, високих моральних і професійних рис громадянина, працівника, фахівця, вироблення практичних умінь і навичок культури праці.

Управління процесом виховання – діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на студентів.

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, умінь і навичок, регламентований навчальними планами і програмами.

Факультатив (*франц. необов'язковий, від лат. можливість, здатність*) – навчальний предмет, курс, що вивчається студентами вищого навчального закладу за бажанням з метою поглиблення й розширення наукових і прикладних знань.

Фізичне виховання – система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок і вмінь.

Література

1. Абашкіна Н. В., Бережна С. П., Дорошкевич В. О. Нові підходи до розробки сучасних педагогічних досліджень // Рідна школа. – 1994. – № 3–4.
2. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. – М., 1980.
3. Аванесов В. С. Основы научной организации педагогического контроля в высшей школе. – М., 1990.
4. Алексюк А. М. Експериментальне впровадження технології модульної організації навчання у вищій школі // Проблеми вищої школи. – К., 1994. – Вип. 79.
5. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. – К.: Либідь, 1998.
6. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. – К.: Либідь, 1998.
7. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1993
8. Альберт Ю. В. Списки литературы в научных исследованиях: составление и оформление. – К., 1988.
9. Ананьев Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста: Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. – Л., 1974.
10. Андрейчук А. О. Рейтингова технологія оцінки знань у навчально-виховному закладі // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1, 3.
11. Андрущенко В. Академічна чесність: ідеал і реальність // Освіта. – 2005. – № 21.
12. Андрущенко В. Формування конституційної свідомості молоді // Освіта України. – 1996. – № 16.
13. Аніщенко В. Навчальний процес і комп'ютер // Рідна школа. – 2000. – № 8.
14. Арзамасцев А., Фербер Р. Рейтинг для студентов // Вестник высшей школы. – 1990. – № 11.
15. Арутюнов В. Х., Пясковський Б. В. Гносеологічні аспекти технологізації навчання // Філософські проблеми сучасного природознавства. Методологічні проблеми нових технологій. – К., 1992. – Вип. 80.
16. Атанов Г. А., Пустынникова И. Н. Обучение и искусственный интеллект или Основы современной дидактики высшей школы. – Донецк, 2002.
17. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: Дидактический аспект. – М., 1982.
18. Бабаскин В. С., Коржуев А. В., Самойленко П. И. Фрагменты дидактики высшей школы: теория, методология, практика – М., 2000.

19. Базилевич В., Поночовний М. Національна культура: теорія і практика виховання студентської молоді // Освіта. – 1997. – № 17.
20. Бакулин Й. М. Психологические подходы в понимании сущности способностей // Психология обучения. – 2003. – № 2.
21. Березовий І. А., Антипова Е. І., Григор'єва Н. І. Куратор академічної групи і його роль в організації виховної роботи со студентами // Педагогіка вищої школи. – Мінськ, 1981. – Вип. 6.
22. Беспалько В. П. Слагаемые педагогических технологий. – М., 1989.
23. Биков В. Ю., Юсіна Р. А. Впровадження інформаційних технологій у навчальний процес школи // Нові технології навчання. – К., 1995. – Вип. 13.
24. Богданов А., Деренжи Н., Стефанова В. Информатизация и образование в XXI веке // Открытое образование. – 2001. – № 1.
25. Боднар А. Д. Семінарське заняття у вищій школі. – К., 1984.
26. Бойко А. І., Гриньова М. В., Дем'яненко Н. М. Варіативність занять у педагогічному вузі // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2.
27. Бойко А. Концептуальні засади 12-бальної системи оцінювання у закладах вищої педагогічної освіти // Рідна школа. – 2002. – № 2.
28. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. – К.: ВВП «Компас», 1997.
29. Болюбаш Я. Я. Тимчасове положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців // Освіта. – 2004. – №8.
30. Бондар В. Теорія і практика модульного навчання у вищих закладах освіти // Освіта і управління. – 1999. – № 1.
31. Бондаренко М. Г. Організація і виховання студентського колективу. – К., 1979.
32. Бородін І. Виховання правової культури учнів – завдання держави // Рідна школа. – 1998. – № 5.
33. Бочарнікова В. М. Стимулююча функція контролю знань, умінь і навичок студентів вищої школи: Автореферат канд. дисертації. – К., 1999.
34. Будянський М. Ф. Модель спеціаліста з вищою освітою: Концепція гуманізму в становленні та розвитку професійної освіти: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 1–2 жовтня 1997 р. – Одеса, 1997.
35. Буланова-Топоркова М. В. Педагогіка і психологія вищої школи. – Ростов-на-Дону, 2002.
36. Булах І. Є., Пашенко В. В., Чалий О. В. Цільовий підхід до розробки навчальної програми предмета та етапи його реалізації // Педагогіка і психологія.

– 1997. – № 4.

37. Бульчев Н. Контроль знаний и учений // Вестник высшей школы. – 1990. – № 7.

38. Буряк В. Керування самостійною роботою студентів // Вища школа. – 2001. – № 4–5.

39. Вадюшин В. А. Технические средства обучения. – Минск, 1987.

40. Вайнер С. А. До питання про впровадження сучасних аудіовізуальних технологій навчання у вузівську практику // Педагогічна технологія у сучасному вузі. – Луцьк, 1995.

41. Варковський К. М. Проблема професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4.

42. Васильев Ю. К. Экономическое образование и воспитание учащихся. – М., 1983.

43. Васильченко В. И. Формирование у будущих учителей потребности к самовоспитанию, эмпатийности как необходимого элемента педагогической культуры // Психология педагогического общения. – Кировоград, 1990.

44. Васянович Г. Моральне виховання студентів засобами народознавства // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів, 2002. – № 5.

45. Ведмеденко В. Ф. Теоретичні основи і практика виховання молоді засобами фізичної культури. – К., 1993.

46. Вербицкий А. А. Психолого-дидактические принципы разработки и проведения учебных деловых игр // Применение ИПК в конкретных деловых ситуациях. – Л., 1980.

47. Верещак Є. П., Лозова О. М. Диференціація навчання за системою рейтингу // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1.

48. Винник Р. Н., Мешкунов В. С. Учебное телевидение в вузе. – К., 1989.

49. Вихор С. Т. Тендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку: Автор, дис.... канд. пед. наук. – Тернопіль, 2006.

50. Вишневський О. Національно-духовне відродження в українській школі. – Трускавець, 1992.

51. Вища освіта в Україні: Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання колегії Міністерства освіти і науки України. – К., 2003.

52. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

53. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2003.

54. Водник В. Д. Противоречия и проблемы становления студенческой семьи

// Проблеми вищої школи. – 1992. – № 77.

55. Вознюк М. С. Сучасні підходи до формування фізкультурних знань у студентів // Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні. – Рівне, 2001.

56. Воловик П. М. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці. – К., 1969.

57. Володько В. М. Індивідуалізація та диференціація навчання і виховання // Гуманітарні науки. – 2001. – № 1.

58. Володько В. М. Нормативне забезпечення індивідуалізації процесу навчання у вузі // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1.

59. Вонсович В. Проблема якості знань студентів та її трактування у педагогіці: Наукові записки ТДП. Педагогіка. – 2002. – Вип. 3.

60. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні. – К., 1995.

61. Гевко О. Формування національно-патріотичних рис у студентів // Рідна школа. – 2001. – № 1.

62. Гессен С. И. Основы педагогики: Введение в прикладную философию. – М., 1995.

63. Гликман Н. Оценка студентами качества преподавания в вузе // АІпта тат.ег. – 2001. – № 5.

64. Глушко Т. Є. Лекція у вищій школі. – К., 1971.

65. Говорун Т. В., Кікінеджи О. М. Тендерна психологія: Посібник. – К., 2004.

66. Головенкін В. Щеплення від споживацтва або чим можна замінити сесії // Освіта. – 2004. – № 3.

67. Головенко О. М. Про педагогічну майстерність викладача ВНЗ // Проблеми освіти: Наук.-мет. зб. – К., 1996. – Вип. 5.

68. Головка Л. Л. Активізація самостійної роботи студента під час лекційних занять // Освіта і управління. – 2002. – № 1.

69. Голошівесь С. Виховання сучасної студентської молоді – фундамент майбутнього // Вища освіта. – К., 2002. – № 4.

70. Гончаренко С. У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень // Вісник Академії педагогічних наук України. – 1993. – № 3.

71. Громов Г. Р. Очерки информационной технологии. – М., 1993.

72. Грушко В. С. Основи здорового способу життя. – Тернопіль, 1999.

73. Гуманізація навчально-виховного процесу як засіб попередження правопорушень серед учнівської та студентської молоді. – К., 1994.

74. Гуменюк О. Ідеї та принципи модульно-розвивального навчання //

Освітнянин. – 1997. – № 6.

75. Гунин В. А., Малахов та ін. Рейтингова система оцінки знань студентів // Проблеми освіти. – 1995. – № 1.

76. Гуревич Р., Атаманюк В. Про підвищення ефективності організації самостійної навчальної діяльності студентів // Наукові записки: Педагогіка. – 2002. – № 7.

77. Гурій Л., Волинський В., Козакова Г. Дидактичні засоби і навчальна техніка нового покоління для закладів вищої освіти // Освіта України. – 200. – 11 жовтня.

78. Дворецкий С. И. и др. Формирование информационной культуры специалиста // Информатика и образование. – 2001. – № 4.

79. Делікатний К. Р. Становлення студентства. Питання адаптації випускників школи у ВУЗІ. – К., 1982.

80. Деревнина А. Ю. Принципы создания электронных учебников // Открытое образование. – 2001. – № 2.

81. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). – К., 1994.

82. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону, 1996.

83. Доцент И. Н. Дифференциация обучения. Каменец-Подольское ВВИУ // Вестник высшей школы. – 1988. – № 10.

84. Дробноход М. Пріоритети стійкого безпечного екологічного розвитку // Освіта. – 1997. – № 78–79.

85. Дубасенюк О. А. Методичні рекомендації керівнику академічної групи з виховної роботи серед студентів педагогічного університету. – Житомир, 2000.

86. Дубов Н. Б., Ключко В. І. Генерування завдань у навчальних програмах // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник. – К., 1995. – Вип. 1.

87. Дубровский Е. Н. Информационно-обменные процессы как факторы эволюции общества. – М., 1996..

88. Дудченко О. А., Дудченко Я. О. Основи наукових досліджень. – К., 2000.

89. Дьяченко Н. Н. Профессиональное воспитание учащейся молодежи: профпедагогика. – М., 1988.

90. Єлісєвенко Ю. Г. Формування національної самосвідомості студентської молоді // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість. – К., 1999.

91. Жалдак М. І. Проблеми інформатизації навчального процесу в школі та у ВУЗІ // Сучасна інформаційна технологія в навчальному процесі: 36. наук, праць. – К., 1991.

92. Жалдак М. І., Морзе Н. В., Олійник А. Г., Рамський В. С Вплив нової інформаційної технології на зміст освіти // Сучасна інформаційна технологія в навчальному процесі: 36. наук, праць. – К., 1991.
93. Жеданов С. А. Современные средства визуальной информации на вузовской лекции. – К., 1989.
94. Жигайло А. Духовність на шляху формування національної свідомості молоді // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 6.
95. Житецька Н. Розроблено концепцію визначення рейтингових оцінок // Рідна школа. – 2002. – № 8–9.
96. Жук Ю. Можливості нової технології // Освіта. – 2003. – № 34.
97. Журавлев В. Й. Связь педагогики с другими отраслями научного знания // Советская педагогика. – 1990.– № 4.
98. Загвязинский В. И. Дидактика высшей школы: текст лекций. – Челябинск, 1990.
99. Заика Е. В. Психологические вопросы организации самостоятельной работы студентов в вузе // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 6.
100. Закон України «Про освіту» – К., 1991.
101. Зварич І. Реалізація системи контролю і оцінювання знань у вивченні іноземної мови у вузах // Рідна школа. – 2000. – № 12.
102. Земцова В. И. Система методической подготовки преподавателя: структура и содержание // Наука и школа. – 2000. – № 3.
103. Зязюн І. А., Семашко О. М. Національна державна програма естетичного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 12.
104. Зязюн І. Сучасний викладач технічного вузу: особливості педагогічної дії // Шлях освіти. – 1998. – № 2.
105. Ильина Т. А. Как ей придать проблемный характер // Вестник высшей школы. – 1984. – № 9.
106. Иванов С Система політичної освіти молоді України // Наукові записки НУ «Києво-Могилянської Академії»: Політичні науки. – 2001. – Т. 19.
107. Избедська В. Духовність і навчання у формуванні особистості студента // Вища школа. – 2002. – № 6.
108. Избедська В. Студентське самоврядування як чинник формування самосвідомості молоді // Рідна школа. – 2000. – № 11.
109. К зоне европейского высшего образования: Коммюнике встречи европейских министров, отвечающих за высшее образование. – Прага, 19 мая 2001 года.

110. Калінін М. І. До структурно-логічної схеми лекційного забезпечення навчального процесу // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. – М., 1995. – Вип. 2.
111. Киричук О. І. Роль куратора у формуванні інтересу студентів до педагогічної діяльності // Радянська школа. – 1985. – № 12.
112. Кмець А. Роль екологічних знань у формуванні екологічної свідомості студентів // Вища освіта України. – 2002. – № 4.
113. Кобыляцкий И. И. Основы педагогики высшей школы – К., 1978.
114. Коваленко О. Є. Проблеми методичної підготовки викладачів спеціальних дисциплін // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4.
115. Коваль Л. Г., Зверева І. Ю., Хлебнік С. Р. Соціальна педагогіка. – К., 1997.
116. Козак Ф. В., Свирида В. В. Модульна система організації навчального процесу та рейтинговий контроль знань студентів // Проблеми вищої школи: Наук.-метод. збірник. – К.: Вища школа, 1994.
117. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и её информационно-методическое обеспечение. – К., 1990.
118. Козлакова Г. Інформатизація навчального процесу – передумова інтеграції до європейського освітнього простору // Освіта. – 2004. – № 33.
119. Козлакова Г. Проблеми підручника для вищої школи // Освіта України. – 2001. – № 53.
120. Козубовська І. В. Формування політичної культури майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін та педагогічної практики // Формування світоглядних позицій вчителя в процесі навчання і виховання. – Дрогобич, 1990.
121. Колпаков В. М. Теория и практика принятия управленческих решений: Учебное пособие. – К.: МАУП, 2000.
122. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. – К., 1994.
123. Корміна Л. І. Самоудосконалення як умова професійного становлення студентської молоді // Педагогічна технологія у сучасному вузі. – Луцьк, 1996.
124. Корольов Б. І. До проблеми управління виховною роботою у вищій школі в сучасних умовах // Вісник АПН України. – 2002. – № 3.
125. Корольчук О. Організаційно-виховна робота серед студентів // Освіта. – 2004. – 21–28 січня. – № 4.
126. Корольчук О., Поночовний М. Організаційно-виховна робота серед студентів // Освіта. – 2004. – № 4.
127. Коротов В. М. Общая методика учебно-воспитательного процесса. – М.,

1983.

128. Корсакова О. Про технологію диференційованого навчання // Рідна школа. – 2001. – № 9.

129. Корсунська Н. До оптимізації комп'ютерних технологій навчання // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1997. – № 3–4.

130. Костенко В. Модульно-розвивальне навчання: від управління до методичного забезпечення // Рідна школа. – 2000. – № 7.

131. Костишина Г. І. Формування навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих технічних навчальних закладів. Авт. канд. дис. – Тернопіль, 2003.

132. Кохан М. І. Індивідуальне навчання. Альтернатива чи складова сучасної системи освіти // Філософія освіти в сучасній Україні. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 1997.

133. Коханко О. Доцільність застосування модульно-рейтингової технології навчання // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 5.

134. Кпигман И. К. Дифференциация обучения: возможности и подходы // Вестник высшей школы. – 1988. – № 10.

135. Кравець В. П. Тендерна педагогіка: Навчальний посібник. – Тернопіль, 2003.

136. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. – К., 2000.

137. Кравець Л. Б. Допомогти зробити вибір: Сучасні підходи до проблем виховання студентської молоді. – Рівне, 2000.

138. Кузьмина Н. В. Основы вузовской педагогики. – Л., 1972.

139. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя. – М., 1990.

140. Курбацкий А. И. Информационные технологии в системе высшего образования // Информатика и образование. – 1999. – № 3.

141. Лебединський І. П. Організація самостійної роботи студентів при вивченні загальноосвітніх предметів // Нові технології навчання: Наук.-мет. зб. – К., 1996. – Вип. 17.

142. Левківський М. В. Екологічна відповідальність у соціокультурно-му вимірі // Економічний вісник. – К., 2003. – № 5–6.

143. Лозова В. І. Комплексний підхід кураторів академічних груп до виховання студентів педагогічного вузу // Радянська школа. – 1986. – № 9.

144. Лозова В. І. Стратегічні питання сучасної дидактики // Розвиток педагогічних і психологічних наук в Україні. – Харків, 2002. – Ч. 1.

145. Лошкарева Н. А. О понятии и видах межпредметных связей // Советская

педагогіка. – 1972. – № 6.

146. Лузан П. Г. Активізація навчання студентів / За ред. А. І. Дьоміна. – К., 1999.

147. Мадзігон В. Як зробити підприємця // Психолого-педагогічні новини. – 1999. – № 3.

148. Малярєнко А. Н., Спицин Е. С. Методические рекомендации по организации и проведению научных студенческих семинаров на выпускных кафедрах университетов. – К., 1980.

149. Мальцева Н. Куратор как профессиональный воспитатель // Народное образование. – 1998. – № 2.

150. Мамаєв Л., Романюк О. Нові технології навчання у ВНЗ // Рідна школа. – 2002, квітень.

151. МамусГ. М. Розвиток технічних здібностей майбутніх учителів трудового навчання у процесі конструювання та моделювання виробів. – К., 2001.

152. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. – Харків: Основа, 2004.

153. Мартинюк І. В. Національна система виховання // Національна освіта та шкільництво. – К., 1993.

154. Махмутов М. И. Проблемное обучение. – М., 1975.

155. Мельничук С. Дидактичні вимоги до оцінювання знань у технологіях навчання // Наукові записки КДПУ: Педагогічні науки. – 2002. – Вип. 45. – Ч. 1.

156. Методика організації науково-дослідної роботи / За ред. Г. І. Ар-темчик. – К., 2000.

157. Михайловский В. Н. Формирование научной картины мира и информатизация. – С.-Пб., 1994.

158. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике. – М., 1987.

159. Мокін В. І., Пап'єв В. О., Мокін О. В. Стратегія пошуку оптимального співвідношення лабораторного практикуму та наукових досліджень в навчальному процесі інженерних спеціальностей: Монографія. – Вінниця, 2002.

160. Мороз О. Г. Навчальний процес у вищій школі. – К., 2001.

161. Морозов С. О. Особистість викладача і виховний процес // Сучасні підходи до проблем виховання студентської молоді. – Рівне, 2000.

162. Налєпа С. О. З увагою до першокурсника // Сучасні підходи до проблем виховання студентської молоді. – Рівне, 2000.

163. Натанзон З. Ш. Приемы педагогического воздействия. – М., 1972.

164. Наумчук А. П. Педагог-куратор – провідна ланка у вихованні студентського колективу// Сучасні підходи до проблем виховання студентської молоді. – Рівне, 2000.
165. Научитель Е. Д. Адаптація студента в вузі // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 7.
166. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: Шкільний світ, 2001.
167. Немиш Н. В. Методи навчання у вищій школі // Науковий вісник Ужгородського державного університету: Педагогічна соціальна робота. – Ужгород, 2000. – Вип. 3.
168. Никандров Н. Д. Программированное обучение и идеи кибернетики: Анализ зарубежного опыта . – М., 1970.
169. Ничкало Н. Г. Педагогіка вищої школи: кроку майбутнє: Монографія. – К., 2001.
170. Новые информационные технологии в системе образования: Учеб. пособ. для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Под ред. Е. С. Полат. – М., 2000.
171. Носкова С. А. Физическая культура и социализация личности студента. Теория и практика физической культуры. – 2003. – № 6.
172. Огурцов А. П., Тихонцов О. М. Шляхи удосконалення організаційної роботи по методичному забезпеченню навчального процесу у вузі // Нові технології навчання. – К., 1995. – Вип. 15.
173. Олійник Т. І. Рольова гра у навчанні англійської мови: Посібник для вчителів. – К., 1992.
174. Организация правового воспитания студентов во внеучебное время: Методические рекомендации. – К., 1990.
175. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.) – Тернопіль, 2004.
176. Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні. – К., 2002.
177. Остапчук В. С. Из опыта правового воспитания студентов // Проблемы высшей школы. – К., 1989. – Вып. 69.
178. Падалка О. С, Нісімчук А. С, Смолюк І. О., Шпак С. Т. Педагогічні технології. – К., 1996.
179. Пасічник Н. Економічне виховання як основа підготовки учнівської молоді до самостійного життя // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету: Педагогічні науки. – Кіровоград, 2001. – Вип. 38.

180. Педагогика и психология высшей школы. – Ростов-на-Дону, 1998.
181. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник / За ред. З. Н. Кур-лянд. – К., 2005.
182. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. – К., 2005.
183. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І. Зязюна. – К., 1997.
184. Петренко В. М. Экранные и звуковые пособия в учебном процессе вуза. – К., 1986.
185. Петровский А. В. Основы педагогики и психологии высшей школы. – М., 1986.
186. Пионова Р. С. Педагогика высшей школы: Учебное пособие. – Минск, 2002.
187. Пінчук В. М. Впровадження інформаційних технологій у вищих навчальних закладах України // Матеріали науково-методичної конференції «Програмно-технічні засоби інформатизації освіти»: Тези доповідей. – К., 1995.
188. Подоляк В. Трудове виховання молоді в умовах складної екологічної ситуації // Рідна школа. – 2001. – № 5.
189. Положення про вищий державний навчальний заклад // Освіта України: Нормативно-правові документи. – К.: Міленіум, 2001.
190. Положення про державний вищий (навчальний) заклад освіти // Освіта в Україні: Збірник нормативних актів. – Харків, 1999.
191. Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) // Освіта України: Нормативно-правові документи. – К., 2001.
192. Положення про Український центр оцінювання якості освіти // Освіта. – 2005. – № 53.
193. Попков В. О., Коржув А. В. Дидактика высшей школы: Учебное пособие. – М., 2001.
194. Пптерс З. До проблеми духовного виховання студента // Рідна школа. – 2000. – № 11.
195. Проект концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні // інформаційний збірник Міністерства освіти України. – К., 1995.
196. Пронин В. Н. Информационное пространство и современные технологии обучения // Информатика и образование. – 1996. – № 4.
197. Прутченков А. С. Возможности игровой технологии: понятия и термины // Педагогика. – 1999. – № 3.
198. Пушницький О. Модульно-рейтинговатехнологія навчання // Освіта і управління. – 1998. – № 4.
199. Раченко И. П. НОТ учителя. – М., 1982.

200. Рогова О. В. Технологія організації самостійної роботи студентів // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічна технологія на сучасному етапі». – Луцьк, 1995.
201. Родин Ю. Современный справочник студента. – М., 2002.
202. Романюк І. Модульно-рейтингова система як інноваційна модель організації навчально-виховного процесу вищого професійного навчального закладу освіти // Професійна освіта. Наукові записки. Серія: Педагогіка. – 2002. – № 7.
203. Рувинский Л. И., Кобыляцкий И. И. Основы педагогики – М., 1985.
204. Рудницька О. Я., Болгарська А. Г, Свистельнікова Т. Ю. Основи педагогічних досліджень. – К., 1998.
205. Рябенко В. Наставник студентської групи, його роль і місце в системі виховної роботи ВЗОШ–ІV рівнів акредитації // Освіта. – 2001.
206. Савельев Б. А. Обучающие возможности видеокomпьютерного комплекса // Информационная технология в университетском образовании: Сб. ст. / За ред. В. А. Садовниченко. – М., 1991.
207. Самойленко П. И. Системно-деятельностный подход к внедрению обобщенных технологий обучения // Среднее профессиональное образование. – 1998. – № 3.
208. Сенченко И. А. О роли спецкурсов и спецсеминаров в подготовке будущего учителя // Советская педагогика. – 1977. – № 12.
209. Сисоєва О. О. Основи педагогічної творчості вчителя: Навчальний посібник. – К., 1994.
210. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія. – К., 1998.
211. Сікорський П. Експериментальне положення про кредитно-модульну технологію навчання у вищих навчальних закладах // Освіта. – 2004. – № 19.
212. Сікорський П. І. Диференціація навчання і проблеми реформування освітньої системи // Шлях освіти. – 1997. – № 1.
213. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання. – Львів: Каменяр, 1998.
214. Слєпкань З. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі. – К., 2000.
215. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001.
216. Смич Н. М., Топузов О. М. Організація вивчення коригуючих факультативів у школах // Серія: Педагогіка і психологія. – 1995. – № 3.

217. Собко Р. Про деякі можливості використання комп'ютерів у професійному навчанні // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1997. – № 3–4.
218. Современная дидактика: теория и практика / Под ред. И. Я. Лер-нера, И. К. Журавлева. – М., 1993.
219. Соколова І. В. Технології організації методичної роботи у вищому закладі освіти // Педагогічні технології у неперервній професійній освіті. – К., 2001.
220. Степанишин Б. І. Особа викладача інституту та шляхи її формування // Рідна школа. – 1992. – № 2.
221. Степко М. Ф., Болубаш Я. Я., Левківський К. М., Сухарніков Ю. В. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта. – 2004. – № 38.
222. Стецюк П. Конституційно-правові основи організації студентського самоврядування в Україні // Управління університетом: проблеми та шляхи їх вирішення. – Дрогобич: КОЛО, 2002.
223. Суходольська Л. В., Фіцула М. М. Методика виховної роботи. – Тернопіль, 1999.
224. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект: Монографія / За ред. Н. Г. Ничкало. – К., 1999.
225. Сучасні підходи до проблем виховання студентської молоді. – Рівне, 2000.
226. Сучасні підходи до проблем виховання студентської молоді: Збірник наукових статей і матеріалів передового досвіду / За заг. ред. В. В. Лутаєва. – Рівне: РДТУ, 1999.
227. Сыроежин И. М., Вербицкий А. А. Методика разработки и использования деловых игр как формы активного обучения студентов. – М., 1981.
228. Товажнянський Л. Л. Концептуальні засади підготовки національної гуманітарно-технічної еліти в національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» // Інновації у вищій школі. – К., 2003.
229. Толченое О. А., Панфилов В. В. Монологи о молодежном досуге // Студенчество. Диалоги о воспитании. – 2003. – № 4.
230. Трафимова Г. Т. Преподаватель глазами студентов // Инновации в воспитании. – 2002. – № 5.
231. Туренко А. М. Розробка і впровадження сучасних технологій і активних методів навчання на підставі комп'ютерних, інформаційних та мережевих ресурсів вищого навчального закладу // Інновації у вищій школі. – К., 2003.

232. Тхоржевська Т. Трудове виховання як критерій моральності // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1999. – № 3.
233. Унт И. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М., 1990.
234. Управління університетом: проблеми та шляхи їх вирішення // Матеріали міжнародного семінару 23–24 листопада 2001 р. – Львів – Дрогобич: КОЛО, 2002.
235. Физическая культура студента: Учебник / Под ред. В. И. Ильинича. – М., 2003.
236. Філософія освіти в сучасній Україні // Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 1997.
237. Фіцула М. М. Педагогіка: Посібник. – К., 2000.
238. Фурман А. Системна диференціація навчання: концепція, теорія, технологія // Освіта і управління. – 1997. – № 2.
239. Харгривз Э., Лесли Профессия преподавателя на рубеже столетий // Перспективы. – 2001. – № 1.
240. Хруцкий Е. А. Организация проведения деловых игр: Учеб.-метод. пособие для преподавателей сред. спец. учеб. заведений. – 1991.
241. Чашко Л. В., Кулінська Л. П., Волинський В. П. Застосування технічних засобів навчання в умовах кабінетної системи. – К., 1985.
242. Черниченко В. І. Дидактика вищої школи. – М., 2002.
243. Шейко В. М., Кушніренко Н. М. Організація та методика науково-дослідної роботи. – Харків, 1998.
244. Шестак Н. В. Высшая школа: технологии обучения. – М., 2000.
245. Шипунов В. Г., Кикшель Е. Н. Основы управленческой деятельности. – М.: Высшая школа, 1996.
246. Шнайдер Л. Б. Психология семейных отношений: Курс лекций. – М., 2000.
247. Шпак С. Т. Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти. – К., 2000.
248. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри та їх роль у підготовці майбутніх вчителів // Радянська школа. – 1986. – № 8.
249. Юхно О. Соціально-культурні аспекти організації навчально-виховної роботи у ВНЗ // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 5.
250. Юцявичене П. А. Принципы модульного обучения // Советская педагогика. – 1990. – № 1.
251. Яблонський В. Вища школа України на рубежі тисячоліть. – К., 1999.

252. Ягодинский М. О. О девичьей чести и супружеской верности // Воспитание школьников. –1990. – № 5.

253. Якимов А. Й. Технічні засоби навчання. Модернізована програма і методичні вказівки по вивченню дисциплін. – Харків: УПА, 2000.

ДЛЯ НОТАТОК

